ياش توركستان

توركستاننگ ملی قورتولوشی اوچون کورەشوچی آیلق مجموعه

باش محرری: چوقای اوغلی مصطفی

1929نچی ییلنك دەقابر-
ندەن چیغا باشلاغان | غینوار (ایکنچی کانون) 1938 (1356 هجری) | سان 98

بو ساندا:

١٩٣٨ــ نچی ییل — باش مقاله
٢ــساویت سایلاولاری — مچ.
٣ــمجادله قوربانلاری — اوقتای
٤ــتورکستاندا أولدوروشلەر
٥ــتورکستان ملی ادبیاتی اطرافندا — طاهر
٦ــشرقی تورکستان ملی فاجعەسی اطرافندا — تاجی احمد
٧ــبین‌الملل تورموشدان — م.
٨ــتورکستانغا دائر بعضی رقملار — ***
٩ــتورکستان خبرلەری: تورکستان مکتبلەرندە.

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

1938 نچی ییل

یه بر ییل کیچدی. بو دا تورلو تیله‌ك وه امیدله‌رله تولا بر ییل بولوب کیچدی. کوتولگه‌نله‌ر ایشکه آشمای، امیدله‌ر تحقق ایتمه‌ی قالدی. ایمدی یه‌گی، ۱۹۳۸نچی ییل نیمه کیتره‌ر ایکه‌ن؟—طبیعی بونی هیچ‌کیمسه بیله‌آلمایدر. منطقنگ أیگ ساغلام قانونلارینا اویدو-رولغان تخمینله‌ر ده فائده بیرمه‌یدر. فن کون، آی‌نگ توتولووی، یلدیزلارنگ حرکاتی کبی وه بو حرکات اثناسندا بولاجاق وقوعات حقندا یاگلیشمای اولده‌ن خبر بیره آلادر. فقط بو فن مثلا ایرته‌ن، بر هافتا، بر آی سوگرا ساویت روسیادا وه یا دنیانگ باشقا بر قسمندا نیمه بولووینی سویله‌ی بیلوده‌ن عاجزدر. چونکه بو سیاسی تورموشدا مؤثر عامل توشونوچی جانلی انسانلار، منفعتی بر بریگه ضد، حمله‌سی، پسیخولوژیسی وه حرکت واسطه‌سی باشقا-باشقا جماعتلاردر. بعضاً کیچیك گنه بر حادثه، اهمیتسز بر نه‌رسه هه‌ر طرفنی آست-أوست ایتب أوزگه‌رتب یوبارا آلادر...

ساویت حکومتینگ بو قادار اوزون زمان یاشای آلاجاغینی کیم اویله‌گه‌ن ایدی؟ بو حکومتنگ قورولوشی، تملی دولت نظریه‌له‌ری، اجتماعیات، اقتصادیات کبی سیاسی فنله‌رنگ کورسه‌توله‌رینه بوتونله‌ی مغایر ایدی. بونگ اوستنه ساویت حکومتی بوکون أوز پرینسیپله‌رینه ده قارشی بر وضعیتده یاشاب تورادر. بونلارنگ بوتونیسنه رغماً ساویت حکومتی أوزینگ غیر علمی، حتی غیر طبیعی دیه‌رلك تورموشینی دوام ایتدیره‌بیلمه کده‌در. بو ایسه اولده‌ن کوروله آلماغان بعضی بر کیفیت-له‌رنگ توافق ایتب قالووی کبی بختسزلق آرقاسنداغنا بولوب اوتورادر. ساویت حکومتی میلیونلارچا انسانلارنگ قانی وه سویه‌کله‌ری أوستنه قورولغان توره‌موشینی، دنیادا مثلی کورولمه‌گه‌ن بر تـه‌ررور سایه‌سنده گنه بولسادا، بعضی بر دولتله‌رنگ ئه‌غوئیزمنه منفعتپرستلك وه خود بینلگینه یارادیغی مدتچه دوام ایتدیره‌جه کدر...

(3903)

«معارف ایشله‌رینده عکس‌الانقلابچی ملتچیله‌ر» باشلوقلی مقاله‌ده «تورکمه‌نسکایا ایسکرا» (۲۰سه‌نتابر ۱۹۳۷) «خلق دوشمانی» تانیلغان سابق تورکمه‌نستان معارف قومیساری محمد اوغلی دولت‌نگ دائما روس مکتبله‌رینده تورکمه‌ن شیوه‌سینی وه تورکمه‌ن مکتبله‌رینده روس تیلینی اوقوتیشغا قارشی بولوب کیلگه‌نینی سویله‌یدی. تورکمه‌ن مکتبله‌رینگ ۲۵ پروتسینتی (یعنی برچاریك) یده‌گنه روس تیلی درسی بیریله‌ر ایکه‌ن. محمد اوغلی دولت تورکمه‌ن بالالاری اوچون یازیلغان روس تیلی درسلیکله‌رینی ۳ ییل باسترتماسدان کیلگه‌نمیش...

روس تیلیگه قارشی قویولوب کیلگه‌ن توسقونلقدان «پراودا ووستوکا» غازیتاسی هه‌م (۱۵ سه‌نتابر ۳۷) شکایت ایتمه‌کده‌در.

تاشکند شهر معارف شعبه‌سی اینسپه‌کتورله‌رینگ توپلادیقلاری معلوماتغا کوره: اوزبیکستاندا اوقو ییلی اوزبیك بالالاری اوچون روس تیلی درسلیگیسز باشلانغان. معارف قومیسارلغندا اوتوروب آلغان «بور-ژوآ ملتچیله‌ری» اوزبیك طلبه‌له‌رینی روس تیلینده‌ن محروم قالدیریش اوچون قوللاریندان کیلگه‌ن بوتون حرکتله‌رنی ایشله‌گه‌نله‌رایمش. مکتبله‌رده روس تیلینی اوقیتورغان ۳۰۰ میگ أوزبیك طلبه‌سی اوچون باری-یوقی ۲۰۰ چاماسندا معلم بار ایکه‌ن...

اوزبیك تیلینی أورگه‌نمه‌ك اوچون روس مکتبله‌رینده ییل بویی ۶۸۰ درس ساعتی آجراتیلغان ایکه‌ن. اون ییللق (یعنی اورتا) مکتبله‌رنك سوگنچی صنفلاریندا أوزبیك تیلی اصلا اوقوتولماس ایکه‌ن.

«پراودا ووستوکا»نگ یازدیغینچا بو آیانچ وضعیتنگ مسئولیتی معارف قومیسارلغندا اورتا مکتبله‌ر شعبه‌سی باشندا تورغان «خلق‌دوشمانی» بخش‌الله خواجه‌گه توشه‌ر ایکه‌ن.

باشقارمادان: فلسطین دان محمدعلی اوغلی عبدالمطلب نام بر یورتداشمزنگ یوللاغان یازوسی، مجموعه‌میز ماته‌ریاللاری تیریلیب بولغان دان سوك آلینغانیدان، بو سانغا کیرتیلمه‌سده‌ن قالدی. کیله‌جه‌ك ساندا باسیلاجاقدر.

سیاسی کشیله‌رنگ عقلی، محاکمه‌سی تمثیل ایتدیکی دولت وه خلق منفعتلاری حدودلاری بیله‌ن چیکله‌نگه‌ن بولادر. بعضاً بوچیکله‌نو بر صنف، منسوب بولوندیغی بر فرقه‌نگ حتی فرقه ایچنده بر غروپنگ تمثیل ایتدیکی منفعت حدودلاری کبی تار بر چه‌رچیوه ایچینه کیریب قالادر.

بو منفعلار چارپیشماسندا چیکله‌نگه‌ن سیاسی اوی کوپنچه «آسمانداغی سوگقاردان قولداغی جوجه آرتیقدر» دیگه‌ن بر توشونچه بیله‌ن‌گنه حرکت ایته‌در. بونی بز یالغز روسیاداغنا ایمه‌س، دنیانگ هه‌ر طرفندا، حتی بیلمینه‌کوب قیمت بیردیگمز آوروپادا دا کوب اوچراتماقدامز... نتیجه‌ده بو بعضی بر سیاسیله‌رنگ صرف اسیری بولوندوقلاری منفعت ئه‌غوئیزمی تأثیری آستندا یوروتدکله‌ری کوتاهبینلك سیاستینگ گناهسز قوربانلاری «أوز آیاغینا تایانیب توره بیلو درجه‌سینه ایریشمه‌گه‌ن «کیچیك خلقلار» بیله‌ن قانخور ساویت روسیانگ ایمپه‌ریالیزم اشتهاسینا قوربان بولغان بز اسیر خلقلار بولامز.

بو رذالت ینه کوپمو وقت دوام ایته‌جه‌ك؟

قاندای—یعنی ایچکی وه یا تیشقی— بر حادثه بو اولدوقچا اوزون چیککه‌ن روس بولشه‌ویکله‌ری دهشتینه نهایت بیره‌جه‌کدر؟ غالبا بو ایکی تورلو احتمالنگ برله‌شتریلوی کیره‌ك. آگلاشیلغان ساویت حکومتی قولی آستنداغی خلقلار، بالخاصه روس خلقی خارجدان بر تورتکو بولماغونچا، أوز أوزنده‌ن حرکتکه کیلیب، أوز اسمنده‌ن حرکت ایتمه‌کده بولغان، سه‌ومه‌دیگی بو ره‌ژیمنی قولاتابیله‌جه‌ك کوچ وه وضعیتده ایمه‌سدر.

بوندان اون سنه اول، اوقتوبرنگ ۱۰نچی بایرامی دونومی عرفه‌سنده، ۱۹۲۷نچی ییلی یازیندا، تاشکندده توپلانغان معارف‌ایشچی‌له‌ری قوروْلتایندا تورکستانلی علیم اوغلی کاملجان: «خلق آراسندا آلله‌دان بولوب بر سوغوش چیقب کیتسه‌یدی، تورکستان دا استقلالینا ایریشیب قالار ایدی» دیگه‌ن بر شایعه یورگه‌نینی نقل ایتکه‌ن ایدی.

بو کون ساویت حکومتینگ ۲۰ نچی ییلندا ایسه تورکستانی موسقوا حکمرانلغندان قورتاروچی سوغوش تیله‌گی سوك درجه‌ده کوچه‌یمشدر. ساویت مطبوعاتینا کوز سالیب «بورژوآ ملتچیله‌ر» اوستنده یوروتولمه‌کده بولغان محاکمه‌له‌رنی دقتله اوقوگز. اونلارنگ بوتونیسی ساویت روسیانگ مغلوبتینی حاضرلاو وه اونگ دوشمانلاری فائده‌سینه جاسوسلق قیلغانلق بیله‌ن عیبله‌نه‌درله‌ر. ساویت مطبوعاتی بزنی—«یاش تورکستان» باشقارماسینی‌دا «ساویتله‌ر وطنی»نگ کیچیلمه‌س چیگه‌ره‌سینه جاسوسلار یوبارغانلق بیله‌ن عیبله‌یدر. («قازاغستانسکایا پراودا»۶.۸.۳۷).

یوق، بز ساویتله‌ر چیگه‌ره‌سینه جاسوسلار یوللامایمز. بز یالغز أوز خلقمز وه بزنگ خلق بیله‌ن بر جبهه‌ده استقلال اوچون کوره‌شه یاتقان قارداش أولکه وه دوست خلقلارغا ممکن قادار تیز فرصتده موسقوا ایمپه‌ریالیزمی دیکتاتورلغی وه روسیا اسارتنده‌ن قورتولوب ملی استقلاللارینا قاووشمالاری حقنداغی صمیمی تیله‌گیمزنی‌گنه یوبارامز.

بزنگ خلق شوندای بر وضعیتده‌در، که او قورتولوش حرکتی وسائطینی سایلاب اوتورا آلمایدر... او ئه‌لده ایتدیکی ایلك کوره‌ش واسطه‌سینا توتونوب قورتولوش یولندا ایمتیلمه‌ك مجبوریتنده‌در.

ایلك روس سیاسی مهاجری وه شبهه‌سز ایگ عقللی روس‌سیاسی یازیچیسی آله‌کساندر هه‌رتسه‌ن «دوشمانغا قارشی‌کوره‌شده حتی اونگ أوز کیرلی-پاسلی قورالندان دا فائده‌له‌نو کیره‌کدر» دیدر. بزنگ خلقمزنگ کولتور دوشمانی، دینی دوشمانی بولغان روس بولشه‌ویکله‌ری‌ده أوزله‌رینگ حکومتنی قولغا توشوروب آلو تیله‌ك وه اورونوشلارینا یارده‌م ایتکه‌ن سوغوشنی یاقلاب چیققانلار ایدی. بولشه‌ویکله‌ر أوز دوشمانلارینگ سوغوشغا کیریب کیتووینی بوکون ده تیله‌یدر وه بو یولدا هه‌ر قاندای اورونوشدان دا تارتینمایدرلار. نیچین بزنگ خلق بولشه‌ویکله‌رنگ أوز حرکتله‌رنده‌ن أورنه‌ك آلیب، اونی أوزله‌رینه قارشی قوللانماسین؟ نیچین بز عقللی روس محرری هه‌رتسه‌ن‌نگ توغرو مصلحتینه قولاق سالمایلق؟.

طبیعی ، بز سوغوشنی ایسته‌یه‌جه‌ك بولساق دا ، اونی توغدورا
آلماس ایدك. بز سوغوش چیقووی حقنداغی تیله‌گیمزنی باقیریب سویله‌ـ
سه‌ك ده اونگ تأثیری بولورمو ؟ بز مهاجرله‌رنگ وظیفه‌مز ده امکانمز
کبی محدوددر. بزنگ بو محدود وظیفه‌مز خلقمزنگ قرارسزلقله
کوتمه‌کده بولوندیغی حادثه‌لەر باشلاغان چاغدا اونی خلقمز منفعتی
اوچون ، اونگ قورتولوشی ، استقلالی اوچون اعظمی صورتده فائده‌ـ
له‌نب قالیشیغا اورونو وه بوگا حاضرلانودان عبارتدر.

بو وظیفه‌مزنی کوره بیلمه‌مز اوچون خلقمز وه مملکتمز منافعی
بیله‌ن اویغون ، بر سویه‌ده توشونه بیله‌جه‌ك بر حالدا بولوویمز کیره‌ك. بو
ایسه بزنگ هه‌ممه‌میزده‌ن هه‌ر نه‌رسه‌ده‌ن اول صنف ، فرقه وه یا شخصی
منفعتلار اساسنده‌کی غروپ منافعینی کوزه‌توکبی توبه‌ن درجه‌گه توشوب
کیتمه‌سلکنی طلب ایته‌در.

۱۹۳۸نچی یلنگ بزنگ ملی تیله‌کله‌ریمزنی تحقق ایتدیروچی
بر ییل بولووینی تیله‌یمز.

ایدل‌ـاوراللی ، قریملی ، آذربایجانلی توغانلاریمزله قافقاسیانگ باشقا
جبهه‌داش خلقلاری ، اوقرایناليلار وه قازاچیلارغا یه‌گی یلنگ استقلال‌ـ
لارینی تحقق ایتدیروچی بر ییل بولووی حقنداغی صمیمی تیله‌کله‌ریمزنی
یوللایمز.

*

ساویت سایلاولاری

ساویتله‌ر اتفاقی یوکسه‌ك شوراسی («اتفاق شوراسی» وه «ملتله‌ر
شوراسی») سایلاولاری بیتدی وه اولده‌ن معلوم بولغان نتیجه ئه‌لده
ایتیلگه‌ن بولدی. اولده‌ن تازالانغان فرقه قومیته‌له‌ری طرفدان کور‌ـ
سه‌تیلب «گه. په. ئو.» طرفدان حمایه ایتیلگه‌ن نامزدله‌ر سایلاندی.
بو سایلاونگ قاندای سایلاو بولووی حقندا بز دها اول یازغان ایدیك.
«ستالین قانون اساسیسی» وه ستالین أوزی ایکی ییل بوندان اول آمریقالی

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

غازیتاچی «روی حوواردا» بیله‌ن قیلغان بر مصاحبه‌سنده بو سایلاو‌ـ
نگ دنیانگ ایگ حر بر سایلاوی بولووی وعدینی بیرگه‌ن ایدی.
«سایلاو حریتی» دیگه‌نده عادتده سایلاوچیلارنگ نامزدله‌رینی حرلکده
کورسه‌ته بیلو وه تاووشلارینی ایسته‌دیکله‌ری نامزدگه سزبست بیره
بیلوله‌ری آگلاشیلادر. بو ایسه تشویقات حریتینی وه سایلاوچینگ
اوناتمادیغی نامزدنی چیقاریب تاشلاو حقینی ایجاب ایتدیره‌در. ساویت
روسیا سایلاولارندا بوندای هیچ برنه‌رسه بولمادی. هه‌ر سایلاو دائره‌سی
سایلاوچیلارینا ، یاگی قانون اساسیده وعد ایتیلگه‌نیدیك ، ایچنده‌ن سایلاب
آلو اوچون نامزدله‌ر لیسته‌سی بیریلمه‌دی ، برگنه لیسته‌ده کورسه‌تیلگه‌ن
برگنه نامزدگه مجبوراً تاوش بیرووی‌گنه طلب ایتیلدی.

بو شرائط آستندا ایگ جسارتلی ساویت وطنداشینگ ایشله‌ی
بیلدیگی ایش یا تاوش بیروگه قاتناشماسلق وه یاده حرکتینگ‌سیزلیب
قالماسلیغینا قطعی امین بولغان تقدیرده «ستالین نامزدله‌ری»نی اوچرو‌ـ
ده‌ن عبارت بولوب قالدی.

طبیعی بو جنس حرکتله‌رنگ ایکیسی ده ایشله‌وچیسی اوچون
شدتلی آغرلقلار کیترووی محتمل اورونوشلاردر. معلوم اولدیغی أوزره
هه‌ر ساویت وطنداشی یانیغا پاسپورت سالیب یورمه‌ك مجبوریتنده‌در.
سایلاوغا قاتناشغانلق دا پاسپورتکه قید ایتیلدی. بو صورتده هه‌ر
وطنداشنگ سایلاوغا اشتراك ایتب ایتمه‌دیگینی تیکشرو غایتده قولای
برنه‌رسه بولوب قالادر. سایلاوغا قاتناشماغانلق ایسه ساویت حکومتی ،
شخصاً ستالین سیاستینی یاراتماغانلق وه اوگا دوشمانلق دیب قبول
ایتیله‌در.

بوگا رغماً ۳ میلیون ۲۵ میگ ٦ کشی سایلاوغا قاتناشمای
قالغان(۱).

(۱) بوتون ساویتله‌ر اتفاقنداغی سایلاو حقینا ایگه ۹٤ میلیون ۱۳۸ میگ ۱٥۹ کشینگ
۹۱ میلیون ۱۱۳ میگ ۱٥۳ ی سایلاوغا قاتناشقان. («ایزووه‌ستیه» ۳۷ .۱۲ .۱۷).

«اتفاق شوراسی» سایلاوینا قاتناشیب دا لیسته‌گه باشقا أوزله‌ری ایسته‌گه‌ن اسمله‌رنی قید ایتشکه جسارت ایتوچیله‌ر سانی ٦٣٦ میگ ٨٠٨ کشی بولغان. بوندان باشقا لیسته‌ده کورسه‌تیلگه‌ن نامزدله‌رنگ أوستنده‌ن چیزیق چیکیب اوچورو صورتیله رأیینی بیلدیروچیله‌ر ٦٣٢ میگ ٧٤ کشی بولغان. بو صورتله سایلاوغا قاتناشب دا ستالین نامزدله‌رینه قارشی تاوش بیروچیله‌ر ١ میلیون ٢٦٨ میگ ٨٨٢ کشی بولغان.

«ملتله‌ر شوراسی»غا سایلاو یه ده قیزیقراق بولغان. رسمی نامزدله‌رنی رد ایتب باشقا نامزدله‌ر یازیب قویوچی بللوته‌نله‌ر سانی ١ میلیون ٤٨٧ میگ ٥٨٢ گه چیقادر. رسمی نامزدله‌رنی اوچوروب قویو یولیله رأی بیلدیروچیله‌ر سانی ٥٦٢ میگ ٤٠٢ در. دیمه‌ك «ملتله‌ر شوراسی»نا ستالین طرفدان کورسه‌تیلگه‌ن نامزدله‌رگه قارشی تاوش بیروچیله‌ر ٢ میلیون ٤٩ میگ ٩٨٤ کشی بولادر.

دقت ایتسه‌گز ستالین طرفندان «ملتله‌ر شوراسی»غا کورسه‌تیلگه‌ن نامزدله‌رگه قارشی بیریلگه‌ن تاوشنگ عینی جنسده‌ن «ساویتله‌ر شوراسی»غا کورسه‌تیلگه‌ن نامزدله‌رگه قارشی بیریلگه‌ن تاوشدان (٢٠٤٩٩٨٤ — ١٢٦٨٨٨٢) ٧٨١ میگ ١٠٢ آرتیق بولغانینی کوره‌سز.

ساویت روسیانگ بویوکلکی مقیاسیله أولچوگه‌نده هیچ ده کوب کورونمه‌گه‌ن بو ١٠٢ ٧٨١ کشی ساویت ته‌ررورینگ یاراتدیغی شرائط آستندا غیر روس أولکه‌له‌رنگ ساویت روسیاغا قاراشینی کورسه‌توده آنچاغنا معنا افاده ایته‌تورغان بر نه‌رسه‌در. بو سانگ قیمتینی تعیین ایتگه‌نده بو جسارتنی کورسه‌توچیله‌رنگ بو حرکتیله قارشیلاشماسی محتمل تهلکه‌نی ده اونوتماسلیغمز کیره‌ك.

ایمدی تورکستان سانلارینا کیچه‌یلیك.

بوتون تورکستانداغی سایلاوچیلارنگ سانی ٨ میلیون ٨١٠ میگ ٥ کشیدر.

ساویت تقسیماتنه کوره تورکستانگ آیریم حصه‌لارندا سایلاو حقیقا ایگه بولغان وطنداشلار وه اونلاردان سایلاوغا قاتناشیب قاتناشماغانلار سانی قویوداغیچا کورسه‌تیله‌در:

	بوتون سایلاوچی	سایلاوغا قاتناشوچی	قاتناشماوچی	«اتفاق شوراسی» سایلاوینا قاتناشوچی	«اتفاق شوراسی» سایلاوینا قاتناشماوچی وه یا قارشی تاوش بیروچی	«ملتله‌ر شوراسی» سایلاوینا قاتناشوچی	ملتله‌ر شوراسی سایلاوینا قاتناشماوچی وه یا قارشی تاوش بیروچی
أوزبیکستان	3.548.441	3.319.216	229.225	3.286.897	32.319	3.274.473	44.743
قازاغستان	2.995.367	2.901.072	94.295	2.882.844	18.228	2.862.726	38.346
قیرغزستان	799.408	753.549	45.859	731.395	22.154	733.480	20.069
تاجیکستان	774.864	738.099	36.765	728.656	9.443	726.064	12.035
تورکمه‌نستان	691.925	651.962	39.963	647.345	4.617	644.329	7.633
تورکستاندا	8.810.005	8.363.898	446.107	8.277.137	86.761	8.241.072	124.826

فائض نسبتینه آیلانترغاندا تورکستانگ بوتون ساویتله‌ر اتفاقدا أیگ کوب سایلاوغا قاتناشماوچیسی (یعنی قاتناشماوچی، لیسته‌گه أوزی ایسته‌گه‌ن اسمنی یازیب قویوچی وه ستالین نامزدله‌رینی اوچوروب قویوچیلار) بولغان بر مملکت بولغانلیغی کورونه‌در.

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

۱۲.۱۲.۳۷دەگی سایلاوغا اون بر «اتفاق جمهوریتی»دائرەسندەکی قاتناشو نسبتی شوندای کورونەدر:

اوقراینا—٥، ٩٧ پروسەنت؛ بەلوروسیا—٣، ٩٧ پروسەنت؛ روسیا فەدەراسیونی—٥، ٩٦ پروسەنت؛ گورجستان—٩، ٩٥ پروسەنت؛ آذربایجان—٥، ٩٥ پروسەنت؛ تورکمەنستان—٣، ٩٥ پروسەنت؛ ئەرمەنستان—٢، ٩٥ پروسەنت؛ تاجیکستان—٦، ٩٤ پروسەنت؛ قازاغستان—٩، ٩٣ پروسەنت؛ أوزبیکستان—٥، ٩٣ پروسەنت؛ قیرغزستان—١، ٩٣پروسەنت.

غایتدە طبیعیدر، کە تطبیق ایتیلگەن شدتلی تضیقلار بولماسایدی، ساویت قانونی بویونچا اوتکەزیلگەن سایلاونگ دا موسقواغا، ساویت دیکتاتورلیغینا قارشی چیقاجاغندا شبهە یوق ایدی. «ساویت دەموقراتیسی» قاراقتەرینی وە بولشەویکلەرنگ أوز قانونلارینا قارشی نە درجەدە حرمت کوزەتدیکلەرینی آچیق کورسەتب بیروچی بر فکرنی تورکستاننگ تورکمەنستان قسمندان نامزدلکی قویولغان فرقە مرکزی کاتبی آندرەیەفنگ ۹.۱۲.۳۷ دە عشق آباد شهرندە، أوز سایلاوچیلاری قارشیسندا سویلەگەن نطقندا تاپامز.

تورکستانی آیریب آلماقچی بولغان، ساویت روسیا دوشمانلاری «بورژوآ ملتچیلەر» حقندا سویلەب کیلب آندرەیەف: «ایمدیگەچە سرلەری افشا ایتیلمەگەن دوشمانلار—موشتومی زورلار، بایلار، ساویت دوشمانی احوال روحیەدەکی ملا وە روحانیلەر سایلاو آلدی معرکەلەرندە جیم قالدیلار دیب آیتب بولمایدر. اولارنگ اتفاق شوراسی سایلاوندا أوز نامزدلگینی قویا آلمایاجاقلاری آیدیندر. اولار نامزدلگینی قانون منع ایتکەنی اوچون ایمەس، ایشچی وە دەهقانلاریمز یول بیرمەدیکی اوچون نامزدلگینی «قویا آلمایدرلار.» یوقسا قانون هەر قاندای نامزدنی قویوغا حق بیرەدر» دیدر. («ایزوەستیە» وە «پراودا» نگ ۱۱.۱۲.۷۳ تأریخلی سانلارینا باقیلسین).

کورەسز کە قانون حق بیرەدر. فقط ساویت روسیادا «واضع قانون» دیب تانیلغان «ایشچی وە دهقانلار» بو قانون طرفندان بیریلگەن

حقدان فائدەلەنو أمکانی بیرمەیدر. ایمدی بو قاندای قانون وە قاندای واضع قونوندر؟(*).

عادی تورموش تیلینە آیلانترغاندا بو «أوز وجدانئە توکورمەك» دیب گنە آتالا آلادر...

ایمدی برآز تورکستان وە باشقا تورك «جمهوریتلەری»ندەن سایلاننان ساویت مبعوثلاری لیستەسینی کوزدەن کیچیرەیلیك.

تورکستاندان «ملتلەر شوراسی»غا سایلانغان ۱٤۱ مبعوثنگ ۳٥ی یعنی توزتدە بری (٢٥ پرو.) قاداری تورکستانلی بولماغان عنصرلار. ٥۳ «اتفاق شوراسی» مبعوثلارینگ ایسە ۲٦سی—یعنی تام یارمیسی—٥٠ پروسەنت قاداری—تورکستانلی بولماغانلاردر. باشقاچاراق قیلب ایتکەندە تورکستاندان سایلانغان ۱۹٤ مبعوثنگ اوچدە برندەن آزراغی (٦١ کشی) تورکستانلی بولماغان عنصرلاردر. ساویتلەر اتفاقی یوللار قومیساری کاغانوویچ، مرکز فرقە قومیتەسی کاتبی آندرەیەف، «گە. پە. ئو» باشلوغی اوروناباساری بەلسکی، قوم ایتەرن باشقارماسی اعضاسندان مانوئیلسکی، همکارلار بین‌المللی باشلوغی لوزووسکی، اورتا آسیا عسکری کوچلەری قوماندانی لوقتیئونوف، اونگ اوروناباساری غوروودویکوف، تورکستان ساویت جمهوریتلەری ایچکی ایشلەر قومیسارلاری (بو قومیسارلق باشندا تورکستاندا برگنە بولسا دا یرلی کشی یوقدر.) کبی‌لەر بو تورکستانلی بولماغان تورکستان «مبعوثلاری»ایچندەدر.

(*) „Нельзя сказать, чтобы остатки еще неразоблаченных врагов - в виде кулаков, баев и анти-советски настроенных мулл и духовенства - ничем себя не проявляли в происходящей предвыборной кампании.

Ясно одно, что им невозможно выставить своих кандидатов на выборах в Верховный Совет не потому, что им запрещается законом. Нет. Закон дает право выставлять любую кандидатуру; но они не могут выставить своих кандидатов потому, что им это не позволяют наши рабочие и крестьяне“ („Известия“ и „Правда“ от II. XII. 1937).

„Закон разрешает“. . . „Рабочие и крестьяне т. е. сами законодатели не позволяют„. Что это за „закон„? И что это за „законодатели„?

باشقا تورك جمهوریتلەرندە دە وضعیت بوندان یاخشیراق ایمەسدر. آذربایجاندان «اتفاق شوراسی»غا سایلانغان ۱۱ مبعوثنگ ۳ی روس، ۱ی گورجیدر. ۲۵(*) ملتلەر شوراسی مبعوثینگ ۳ی روس، ۱ی ئەرمەنیدر. باشقردستاندان «اتفاق شوراسی»غا سایلانغان ۱۰ اعضانگ ۶سی یعنی یارمیسندان آرتیغی یات عنصرلاردر. ملتلەر شوراسینا سایلانغان ۱۱ ملتلەر شوراسی مبعوثینگ دە ۵ ی یاتلاردر. تاتارستاندان سایلانغان ۱۰ «اتفاق شوراسی» مبعوثینگ ۵ی، ۱۱ ملتلەر شوراسی مبعوثینگ دە ۵ی یاتلاردر. آذربایجانغا باغلانغان نخجوان مختار جمهوریتی دائرەسندەن «ملتلەر شوراسینا» سایلانغان ۱۱اعضانگ بری روسدر. نهایت مختاریتلی قارا باغ ولایتندەن «ملتلەر شوراسینا» سایلانغان ۵ مبعوثنگ بوتونیسی ئەرمەنیلەردر.

مەنە ساویت سایلاولاری وە اونگ نتیجەسی عمومی منظرەسی شو در.

مچ.

*

مجادله قوربانلاری

ایمدیگەچە دوام ایتکەن قانلی ساویت روس حکمرانلغینگ ۲۰ نچی ییللیغی عرفەسی دە، ساویت حاکمیتندەگی أولکەلەرنگ باریسندا او جملەدەن بزنگ محکوم توركستاندا تورلو کیزلی وە آچیق محاکمە-لەر، رحمسز حکملەر وە قانلی أولدوروشلەر ایله کیچدی. قولومیزغا کیلیب ایریشکەن ساویت غازیتالارندان بو محاکمەلەر نتیجەسینگ مطبو-عات بیتلەریگە چیقاریلغان قسمینگ بر پارچاسینی توپلاب، «توركستاندا أولدوروشلەر» باشلیغی آستندا، مجموعەمیزنگ کیچەن آیغی نسخە-سندا باسیب ایدیك. بو دفعە ساویت مطبوعاتینگ جزالانغان وە أولدو-رولگەن توركستان «بورژوآ ملتچیلەری»، «ملی فاشیستلەری» وە

(*) «ملتلەر شوراسی»غا سایلانغان آذری تورکلەری ایچندە مشهور آذربایجان بستەکاری عزیر بیك حاجی بیکلی دە آتالماقدادر.

«زیانچیلاری»ندان بعضیلاری وە اولارنگ یاردەمچیلەری حقندا بیرگەن معلوماتندان برقسمینی توبەندە برگە کوزدەن کیچیرەیلیك.

عشق آباددەگی تورکمەنستان یوقاری محکمەسندە «عکس‌الانقلا-بی ایشلەری» محاکمە قیلینب، «کیرەکلی جزا»(؟)غا حکم ایتلگەنلەر-دەن عشق آبادەگی تروپیك اینستیتوتی مدیری مرسل شاهسوارلی حقندا «ساویت تورکمەنستانی»نگ ۱۹۳۷نچی ییلغی ۱۸۲نچی سانندان شو معلوماتنی أورگەنمەکدەمیز:

۱۹۱۷نچی ییلی‌تیفلیسدەگی غیمنازیانی قورتارەش مرسل‌شاهسوارلی آذربایجان ملی حکومتینگ معارف ناظری بولغان أوز توغانی نور محمد شاهسوارلی(*)نگ کومەگی ایله ۱۹۲۰نچی ییلی آلمانیاغا اوقوغا کیتمش وە اوندا طب تحصیل ایتمشدر. تحصیلینی بتیریب طبیب بولغان مرسل شاهسوارلی هامبورغ شهرندە اوز مسلکی ساحەسندا ایشلەرکەن فاشیستلەر بیلەن قاتناشیقدا بولمش وە شو یردە بر سوداگرنگ قیزینی آلمشدر. اوندان سوك شاهسوارلی أوز عیالی ایله آذربایجانغا قایتب، باکوداغی میکرو-بیئولوژی ایبستیتوتندە چالیشارکەن شو اینستیتوتنگ دیرەکتوری زدرادوسکی (Zdradovski)نگ ملتچیلگندەن «زهرلەنمش». او، ملتچی - عکس‌الانقلابچی ایشدە باکودا هەممەگە معلوم بولغاندان سوك، بورونغو تورکمەنستان ساغلقنی ساقلاش خلق قومیساری جمعە خان محمد اوغلی‌نگ کومەگی بیلەن عشق آبادغا کیلیب، ینە اونگ طرفدان شونداغی تروپیك اینستیتوتیگە مدیر اولاراق بیلگیلەنمشدر. شاهسوارلی شو وقتدا عشق آباددەگی طب اینستیتوتینگ بورونغو دیرەکتوری ملتچی اوراز اوغلی سویون بیلەن برلەشیب، تورکمەنستاندان آورپالی سپەتسیالیستلەرنی (یعنی روس متخصصلارینی) یوق ایتمەك ایشینە جمعە خان محمد اوغلی‌نگ اوستی بیلەن اوراز اوغلینا کومەك بیریب، اونگ آرقاسینی توتقان ایمش. شاهسوارلی تورکمەنستاندا

(*) بزنگ معلوماتمزغا کورە، شاهسوارلی ملی آذربایجاندا معارف ناظری ایمەس، معارف نظارتندە یوکسەك بر مأمور بولغاندر.

قزدیرەاغا قارشی کورەشەتورغان مؤسسە باشلوغی ملتچی قولی اوغلی
ایله یاقیندان قاتناشیقدا بولوب، عکس‌الانقلابی زیانچیلق ایتمشدر.
دوقتور مرسل شاهسوارلی هەر یردە فاشیست آلمانیانک علمی
کوچینی اوگە چیکەرەك، ساویتلەر اتفاقی علملەر آقادەمیسینک وە
اونک تانینمش علمی ایشچیلەرینک اعتبارینی توشوروگە اورونغانی
کبی، سوگغو چاغلارا قادار او شهر طب ایشچیلەری آراسندا آنتی
ساویت تشویقات هەم یورگوزوب کیلگەن ایمش.
خان محمد اوغلی جمعە وە قولی اوغلی کبی تورکستاننک
تورکمەنستان قسمندا اوزون یللاردان بویان ساغلقنی ساقلاش ایشلەری
ساحەسندا چالیشیب آنچاغنا تجربەگە ایگە بولغان تورکستانلیلار ایلە
برابر محکمەگە تارتیلیب، اولار بیلەن بر قاتاردا «کیرەکلی جزا» (؟)
غا حکم ایتلگەن قافقاسیا تورکلەرندەن دوقتور مرسل شاهسوارلی-
نک عاقبتی دە، أوزینک برقانچا تورکستانلی مسلکداشلاری عاقبتی
کبی مبهم در.

***

تاشکند یاقینداغی یەگی یول رایونیدا أوتکەزیلگەن «تورکستان
عکس‌الانقلابچی ملتچیلەری» محاکمەسی نتیجەسندە أولومگە محکوم
قیلنغان تورکستانلیلارنک شخصیتی وە اولارنک ایشلەدیکلەری گناه-
لاری حقندا «قیزیل أوزبیکستان»نک ۱۹۳۷نچی یلغی ۲۳۰—۲۳۲نچی
سانلارنداغی یازولاردا توبەندەگی معلومات بیریلمشدر:
۱) ایگەمبیردی اوغلی یولچی «شورای اسلام» جمعیتینک اعضاسی
بولوب، ساویت حاکمیتیگە قارشی قورالّلی حرکت بولغان باسماچیلقنی
اویوشتوروشدا آکتیف ایشلەگەن بر عکس‌الانقلابچی‌در. «شورای
اسلام» تشکیلاتینک باشلوقلاری خوقند مختاریتچیلەری طرفندان‌اویوشتو-
رولغان باسماچیلق حرکتینک أیگ آوج آلغان چاغندا ایگەمبیردی
اوغلی آرتیستلك بهانەسیلە شاهمردان اطرافلارینا باریب، نظربای‌اوغلی،
میرعادل اوغلی، «قوماندان» علی خواجە اوغلی‌لار رهبرلگی آستیدا

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمكى ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

قیشلاقما-قیشلاق یوروب، باسماچیلق حرکاتی اوچون آدام توپلاغان
ایمش. او اکمل اکرام بیلەن برنچی مرتبە ۱۹۱۹نچی یلی اوچراشقان
وە اونک یاردەمی بیلەن فرقەغا کیرگەن ایمش. اکمل ایگەمبیردی
اوغلینی ۱۹۲۶ دا أوز یانیغا، أوزبیکستان فرقە مرکز قومیتەسی آپاراتیغا
تارتقان. موندا اوزونچا زمان ایشلەتگەندەن سوڭ اکمل، ایگەمبیردی
اوغلیغا قولخوزلارنی یمیریش کبی زیانچیلق تاپشیریقلاری بیریب،
اونی رایونلارغا یوللاغان ایمش. اولچە شهرخاندا ایشلەگەن ایگەم-
بیردی اوغلینک موندا أوز اطرافیغا قورباشیلارنی، امینلەرنی، پانصاد-
لارنی، باسماچیلارنی توپلاب وە قوممونیستلەرنی فرقەدان اوچوروب
یوباریش بیلەن قورقوتوب، اولارنی اکمل اکرامنک تاپشیریقلارینی
بەجەریشکە مجبور قیلغان ایمش.
شهرخاندا عکس‌الانقلابی ایشلەرینی آنچا ایلگەریلەتگەن ایگەم-
بیردی اوغلینی اکمل یەگی یول رایونیغا یوباریب، اوندا چالیشترا
باشلاغان. یولچی أوزینک شهر خانداغی ایشانچلی کشیلەرینی وە أوز
قادروسینی یەگی یولغا آلیب کیلیب، اولارنی قولخوزلاردا مسئولیتلی
ایشلەرگە قویوب، قوللاریغا پوللار بیریب، تورلو یوللار بیلەن اولارغا
شهرت قازانو امکانی یاراتقان وە اولارنی اکملنک مصلحتی ایلە
کورورت (قاپلیجا) لارغا یوبارغان. حتی اولارنی موسقواغا ستالین ملا-
قاتیغا یوباریشغا هەم موفق بولغان ایمش. اکملنک تاپشیریغی بیلەن
روس وە تاتارلارنی قولخوزلارغا آلیشغا توسقونلق قیلغان یولچی،
قولخوزلاردا آگلی روشدە جودە کەتتە زیانچیلقلار آلیب بارغانینی‌دا
أوز بوینیغا آلغان ایمش.
ایگەمبیردی اوغلی وە اونک شریکلەری شهر خاندان یەگی یولغا
مغرب جان، عبدالرحمن، جلال مخذوم وە ملا بابا دیگەن آشولاچیلارنی
دا چاقیریب کیلگەن، بولار قولخوزلاردا «برکەل» دیگەن عکس-
الانقلابی آشولالارنی آیتب یورگەنلەر. آشولاچیلار هیچ قایردا ایشلە-

ەی، عیبلیلەر باشلوق بولغان قولخوزلار حسابیغا یاشاغانلار وە قولخوز-
چیلار اولار اوچون یر ایگیب بیرگەنلەر.

ایگەمبیردی اوغلی پیسمیقلیق بیلەن کیینگی وقتلارغاچا خوقند
مختاریتچیلەری باشلوقلاریندان وە بورژوآ ملتچی میرعادل بای بیلەن
یاشیرینچا یاقیندان علاقەدا بولغان ایمش. ایگەمبیردی اوغلینی قارالاو
اوچون گواهلار سویلەتیلیرکەن اولاردان غازی تورە اوغلی دیگەن
بریسی شو وقعەلارنی آنگلاتادر:

— «سوەردلوف» قولخوزینک فرقە تشکیلاتچیسی خالخواجەاوغلی
بردەن یوق بولوب قالدی. قولخوزچیلار اوچ کوندەن سوڭ اونک
اولوگینی قاراسودان تاپدیلار. باندیتلار خالخواجە اوغلینی ۱۵ جاییدان
پیچاق اوروب اولدورگەن ایکەنلەر. بز قاتللەرنی تاپیب ایگەمبیردی
اوغلیغا مراجعت قیلدیق. لاکن او کەتتە سیاسی اهمیتگە ایگە بولغان
بو ایشگە اهمیت بیرمەدی. شونک نتیجەسیدە خالخواجە اوغلینک ایشی
بر ییلغاچا سودرەلیب، قاتللەر جزاسز یوردیلەر... «ستاخانوفچی» (فعال
ایشلەیتورغان) قولخوزچیلار بیلەن موسقواغا باریشی لازم بولغان آکتیف
قولخوزچیلاردان میرزا خواجە اوغلی هەم وحشیانە اولدورولگەن. اونك
قاتلی باسماچی حسن پالوان ایگەمبیردی اوغلی یولچینک یاردەمی
ایلە ایرکینلکدە یوروب، شو وقتغاچا محکمەگە تارتیلماغان... زەنگی
آتادا دینگە قارشی ایشلەر مطلقا آلیب باریلمای، عکسنچە دینچیلکنی
کوچەیترگەنلەر. قولخوزچی یاشلارنی نمازغا چیقیشغا مجبور ایتیب،
شهر خاندان مخصوص داملا - امام چاقیریب کیلترگەنلەر. ایگەمبیردی
اوغلینک آتاسی ایگەمبیردی چال زەنگی آتا مسجدیگە اوز یانیدان
جای‌نماز آلیب بیرگەن» دیدر.

ساویت محکمەسی طرفدان اولومگە حکم ایتلیب اولدورولگەن
یەکی یول رایونی فرقە کاتبی یولچی ایگەمبیردی اوغلینک اورنیغا
دەنیسوف دیگەن بر روس بیلگیلەنمشدر.

۲) ەد نظر اوغلی ایر نظر وقتیلە باسماچیلار قاتارندا قورال
کوتەریب، شهر خاندا ایکی یوزلەب قیزیل عسکرلەرنی چاپیب، آسیب
اولدورگەن ایمش. او ایگەمبیردی اوغلینک یاردەمی بیلەن قولخوزغا
کیریب، «کیروف» دیگەن قولخوزنک ۲۰ هەکتاردان آرتیق یرندە
چیگیتنی چوقور ایکدیریب چیقارتیرمای، چیریتیب یوبارغان وە سوکوب
بولغانی حالدا کوچەلەرگە آقیزیب یوباریب، کوب وقتلار پاختالارنی
سوسز قاوجیراتیب قویغان ایمش.

۳) حاصلات شوراسی رئیسی کریم اوغلی میرزا رحیم پانصاد
طرفدان دا وقتیلە شهرخاندا ایکی یوزلەب قیزیل عسکر وە پارتیزانلار
چاپیلغان وە آسیلغان ایمش. ۱۹۲۱نچی ییلنک قیش موسمیدە قور باشی
کریم اوغلی میرزا رحیمنک ۲۰۰۰ کشیدەن عبارت ییگیتلەری شهر
خانتی قوروقلاب تورغان ۲۰۰ دان آرتیق قیزیل عسکرنی قیلیچدان
کیچیریب اولدورگەن ایمش. شوندای بر باسماچینی ایگەمبیردی‌اوغلی
یولچی پاختا اوستاسی دیب قولخوزغا آلیب، اونی مسئولیتلی ایش
باشیغا اوتورتوب، حتی اونی کرەملگەچە آلیب باریب، اوزبیکستاننک
ناملی کشیلەری صفتندە فرقە وە حکومت رهبرلیکلەریگە تقدیم ایتبدر.
سویلەندیگینە کورە شو کریم اوغلی میرزا رحیم «۱۲ ییللق اوکتابر»
قولخوزیدا ۶۰ هەکتار یرنی سوسز قوروتوب یوبارغان.

٤) حکیم اوغلی ضیانک دا ایگ آکتیف بر قور باشی بولغانلغی
وە وقتیلە ساویت محکمەسیدە محاکمە قیلینب، لازمی جزاغا حکم
ایتلگەنلگی سویلەندی. او ۱۹۲۱ دە باسماچیلقدان قایتیب، اعلملك قیلیب
یورگەن چاغدا، قیزیل عسکرلەرنی باسماچیلارنک یولیدان آلیب‌چیققان
بازار بای کریم اوغلینک قولینی کیستریب داغلانغان یاقغا تیقدیریشینی
فتوا بیرگەنمش. آرادان بر مونچا وقت اوتکەندەن کیین اوزینی
آقلاب، ۱۹۲۵/۲٦ ییللاردا زایون اجراقومیتەسی رئیسی، حتی رایون
قومیتەسی کاتبی هەم بولغان، لاکن ینە اصلیغا قایتیب، ۱۹۲۹نچی‌ییلدا

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

باسماچيلاردان بر توده توزوب ينه باسماچيلقنى دوام ايتديرگەن. ۱۹۳۰ نچى يلدا ايگەمبيردى اوغلى حكيم اوغلى ضيانى چاقريب آليب، شهر خاندا قولخوز رئيسى قيليب قويغان. ايگەمبيردى اوغلى يەگى يول رايونيغا أوتكەن وقتدا، أوز قادروسندان ضيا حكيم اوغلينىدا ياگى‌يولغا آلديريب كيليب، ينه قولخوز رئيسى قيليب قويغان. ضيا حكيم اوغلى-نڭ قولخوزداغى زيانچيلقلارى توبەندەگيچە كورسەتيلەدر: او گويا ۲٥ خوجالقنڭ قولخوزدان چيقيب كيتيشيگه سبب بولغان. ٦ ميڭ توپ توت كوچەتينى يولدوروب تاشلاب، بونيگله دولتگه وه اپيه كچيلكگه جوده كەتتە زيان كيلتريب، اورنيغا سبزەوات ايكترگەن. پاختالاردان بر هەكتارينى هەم جيليپتمەگەن. قوەسومولّلارنى اورغان. مثلا قوەسومول عبدالقادر اوغلينى برنيچه تاپقر دوپپاسلاغان.

٥) تاجيباى اوغلى تورغونباى «آوانغارد» قولخوزينڭ رئيسى بولغان. ايگەمبيردى اوغلى يولچى‌نڭ مخصوص چاقريغى ايله شهر خاندان كيلگەن بو عكس‌الانقلابچى قولخوزلاردا زيانچيلق ايشلەرينى اويوشتوروش ايله مشغول بولوب، قولخوزچيلار اورتاسيدا ناراضيلقلار توغدوروش، قولخوزنى بوزوش، اونى اقتصادى تاماندان آقساقلاتيش خصوصندا هيچ نەرسەدەن تارتينماغان ايمش. قولخوزنڭ رهبرلك ايشلەريگه أوز كشيلەرينى—باسماچيلارنى اورناشترغان ايمش. او ۱۹۳٥ نچى يلى پاختا پلانينى اوغورلق بيلەن تولدوروب «پاختا تجربه كارى» نامينى آلغانمش. سابوتاژلق قيليب پاختاغا يامان يرلەرنى آجراتيب، ياخشى يرنى سبزەوات ايكيشكه آيريبدر. ٤۰ تسەنتنەر حاصل بيريش اوچون شرطنامه توزگەن تويچيباى نظام‌الدين اوغلينى سببسز بوشاتيب يوباريب، اورنيغا پاختادان بوتونلەى خبرسز بر سوداگرنى تاشكنددەن كيلتريب قويغان ايمش. تورغونباى۱۹۳۷نچى‌يلنڭ أوزيده پاختالارنڭ پيشيب آچيليب تورغانلغينا قاراماى، ۱٥ سەنتابرگەچه هيچ كيمنى تيريمگه توشورمەگەن.اونڭ قارشيلغى‌نتيجەسيده قولخوزنڭ ييللق پاختاتاپشيريش

پلانى ۱٥ پروسەنت بەجەريلگەن ايمش. تاجيباى اوغلى ايشگه ياراقسز ديگەن بهانه بيلەن قولخوزنڭ بر آتينى، ٦ هوكوزينى وه ٥ قويينى سويدوروب يوبارتيرغان ايمش.

يەگى يول عكس‌الانقلابچيلارى محاكمەسى نتيجەسنده ملتچى ايگەمبيردى اوغلى يولچى قادروسندان او لاراق أولومگه حكم ايتلگەنلەر-دەن عظمت اوغلى ەدقابل وه هەر برى‌بيش يلدان قاماققا حكم‌ايتلگەن اكرام اوغلى مهدى، آقباى اوغلى جعفر، قادر اوغلى يوسف، ايشمەت اوغلى رحيم بيردى ايله ۱۰ يل حبسكه محكوم ايتلگەن سنت‌الله(مجمو-عەميزنڭ أوتكەن ساندا ياگليش او لاراق صنعت‌الله باسيلمشدر) اوغلى ميرزا تيلله لەرنڭ شخصيتلەرى وه آيريم گناهلارى حقندا قولوميزغا كيلگەن ساويت غازيتالارندا معلومات يوقدر.

يەگى يول «عكس‌الانقلابچيلارى» محاكمەسى دولت قارالاوچيسى عبليلەر حقندا سوك سوزلەرينى سويلەركەن: «بو بانديتلارنڭ هەممەسى نيمه اوچون أوزبيكستان باش شهرينڭ يقينيغا توپلانيب قالدى؟ بو لار-نڭ هەر برى اوچون يەگى يولدا مخصوص آت باقيب قويوشيغا سبب نيمه؟» ديگەن سوراقلار قويوب، بو سوأللاريغا بولشەويك اوهامنه بيريلەرلك بر ماهيت تاقيناراق:

—بورژوآ ملتچيلەرى يەگى يولغا بو باسماچيلارنى، پانصادلارنى وه امينلەرنى بيكارگه توپلاماغان. بورژوآ ملتچيلەرى ساويت حاكميتيگه قارشى قورال كوتەريب چيقيش پەيتيده بو بانديتلارنى rezerv (احتياط كوچ) قيليب، تاشكندگه ياقين جايغا توپلاغانلار. بورژوآ ملتچيلەرى بوگا ايپچيلليك بيلەن تاييارلانغان ايديلەر.» ديگەن جوابنى بيرەدر. اوقتاى.

توركستاندا أولدوروشلەر

توركستاندا «عكس‌الانقلابچى بورژوآ ملتچيلەرى» أوستونده باش-لانغان محكمەلەر دوام ايتمەكده وه محكمەگه تارتيلغانلارنڭ كوپى

ساويت حكومتينك أڭ يوكسەك آغير جزاسيغا—آتيليب أولدوروشكە حكم ايتلمەكدەلەر.

۱۰.۱۱.۳۷دە كوندوز ساعت ۱۲دە باليقچيداغى «عكس‌الانقلابى بورژوآ ملتچيلەرى» أوستيدەن چيقاريلغان حكم بويىنچا: ۱—ملا فيض‌الله لطف اوغلى، ۲—اسماعيل جان خداى بيردى اوغلى، ۳—مەمەجان كيف اوغلى، ٤—ميرزا احمد سلطان اوغلى، ۵—يوسف‌جان امين اوغلى، ٦—حميد اوغلى، ۷—عبدالله جان سەوەر اوغلى، لارى‌أڭ آغير جزاغا—آتيليشغا حكم ايتلمشلەردر. ۸—م. ميرسعيد اوغلى ۲۰ ييل قاماق جزاسيغا، بو مدت تولغاندان‌كيين ۵ ييلغاچا حقوقدان محروم قيلينيشغا، ۹—مەمە صادق توردى قول اوغلى ۱۵ ييل قاماقغا، قاماق مدتى‌تولغاندان كيين ۵ ييلغاچا حقوقدان محروم ايتيليشكە، ۱۰—م. شاه ميرسعيد اوغلى ايلە ۱۱—اسحاق جان قيرغيزباى اوغلى‌لارى ۱۰ ييلدان قاماقغا، قاماق مدتى تولغاندان‌كيين ۵ ييلغاچا حقوقدان محروم قيلينيشغا، ۱۲—ميرزا عالم اوغلى ۵ ييل قاماقغا، قاماق مدتى بيتكەندەن‌كيين اوچ ييلغاچا حقوقدان محروم قيلينيشغا، ۱۳—جورە عظيم اوغلى ۵ ييل قاماقغا، قاماق مدتى بيتكەندەن سوڭ برييل حقوقدان محروم قيلينيشغا حكم ايتلمشلەردر. («قيزيل أوزبيكستان» ۱۲.۱۱.۳۷، سان ۲۵۹).

***

۱۵—۲۱نچى دەقابردا توركستانڭ قازاغستان قسمنداغى قارا‌غاندى شهريندە سوڭ وقتلار «آشكار ايتلگەن زيانچى بورژوآ وە ملتچى‌لەردەن۷ كشينڭ محكمەسى بولوب أوتدى. عيبليلەر: ۱)اصيل بيك اوغلى عبدالله، ۲)نورسيد اوغلى نورعلى، ۳)عطأالله اوغلى منصور، ٤) ايزباسار اوغلى عزيز، ۵)اوردا‌باى اوغلى مجيد، ٦)شمس‌الدين اوغلى فيض‌الرحمان، ۷) باى‌ملا اوغلى جمعه بيك‌لەدر.

بولار بوروندو قازاغستان اجراقوميتەسى رئيسى قولومبەت اوغلى اوزاقباى، اونڭ اورونباسارى سعدوقاص اوغلى جانايدار، اديب سيف‌الله اوغلى سەكەن‌لەردەن آلغان نوسقاو(تعليمات) بويونچا هەر تورلو

«زيانچيلقلار» يوركوزوب، توركستان خلقينى ساويت حكومتى، روسيا وە روسلارغا قارشى دوشمانلقغا اونداب كيلگەنلەر ايمش.

قارالاوچى موسى اوغلى «عيبليلەر»نى «ياپون-آلمان فاشيزمى‌آژان-لارى» ديب آتايدر... نهايت باى ملا اوغلى جمعه‌بيك‌دەن باشقالارى (يعنى ٦ كشى) آتيب أولدورولوشكە حكم ايتلگەنلەر. باى ملا اوغلى ايسە، أوز عيبينى محكمە باشلانيشدان بورون آچيب بيرگەنى اوچون أولوم جزاسى اورنيغا ۱۵ ييللق حبسكە حكم ايتلگەن.

(«قازاغستانسكايە پراودا» ۱۹۳۷-۱۲-۲٤).

*

توركستان ملى ادبياتى اطرافندا

مخدم قولى

توركستان تورك ملى ادبياتينڭ ساويت روسيا سياستى قهرينە ايگ، كوب معروض قالغان شخصيتلەرندەن برى دە مخدوم قولى در. اونڭ نيچين بو قادار شدتلە تعقيب ايتلديگنڭ سببلەرينى آڭلايابيلمەك اوچون مخدوم قولى آثارينڭ قاراقتەرى وە ادبياتمزداغى اورنى، آينيقسا خلق تورموشنداغى تأثيرى ايلە بر پارچا تانيشماغيمز لازمدر.

۱۸نچى عصردا ياشاەش مخدوم قولى توركستان ملى تورك تصوف مكتبى منسوبلەرندەن سانالادر. او، بوندان اولكى‌ايكى يازيدا دا(«ياش توركستان»نڭ ۹٤ وە ۹۵نچى سانلارندا) كورسەتيشكە اوروندیغمز ملى تصوف مكتبى يولينى جقيلە تمثيل ايتب، او مكتبنڭ مفكورەسينى موفقيتلە يايابيلمش بر متفكر شاعردر.

«أهل حال بولسام ييتەر مەن أوزگە حالى نەيلەرن» ديمەكلە تصوفچيلگينە اشارە ايتمەك ايستەگەن مخدوم قولى ايكنچى برشعرندە:

«اول بهاءالدين در، اول هەم بر ئەردر»

«اول زەنگى بابادر، اول هەم نامداردر»

ديمەكلە منسوب بولونديغى سلوكينى دە كورسەتيب كيتمەكدەدر. مخدوم قولى اعتقادات وە اخلاقە دائر شعرلەرندە، توركستان ملى تورك تصوف

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ادبیاتی‌ایزینی عینیله ساقلاەش بولغانلیغینی آچیق کورسەتدیکی کبی ، یازیلا-
رینگ تیلی ،اسلوبی باقیمندان‌دا عینی مکتبنگ خلقچیلق ، ملیلك پرینسیپ-
لەرینه صداقتی آچیق کورونمه کدەدر. اونگ بو ملی تصوف مکتبی اساس
خطلاردان آیریلماغانلیغی‌دا اونگ آثارینه عینیله تصوف مکتبینگ دیگر
آثاری کبی پوپولەرلك وه خلق طرفندان آزالماس بر سەوگی بیلەن
آرانماق کبی وصفلارنی تأمین ایتمشدر. مخدوم قولی «توراندا تاپیلماز»
باشلیقلی بر شعرنده تصور ایتدیکی کوزەلینه مماثل بر یار آرایب خیالاً
بولسادا تورلو طرفلارغا کیتدیگندەن بحث ایتەدر. اونگ بو حکایەسینه
دقت ایتسه‌گز ، عینیله مسلکداشی مشرب کبی بوتون تورکستانی دو-
لاشدیغینی وه یا دولاشدیغندان بحث ایتدیگینی وه هند ، فارس کبی
حدود باشی مملکتلەرینی هەم بحثینه قاتدیغینی کوروسگز. مخدوم قولی
ملی تصوف مکتبینه خاص بولغان بو قاراقتەریستیك نقطەدا دا او
مکتبنگ یولینی عینیله تطبیق ایتمشدر.

واقعا مخدوم قولی کوب گنه دینی ، اخلاقی نصیحتلار یازمشدر.
بونگله برابر اونی قولای‌غنا تصوف مکتبی منسوبی قیلیب کیچیب
کیتب بولمایدر. اونگ اثرلەری برآز قاریشتریلسا ، تصوفدەن زیاده
تورموشله مشغول بولغانلیغی کورولەجه کدر.

مخدوم قولی انسانلارنگ قیلیغی حقندا یازیب کیلب:

«هەر کشی ، که یامانلقنی قصد ئەیلەر ،
ایکی دنیا أوز ایشینی کست ئەیلەر ،
یاغشی غیلیق دوشمانی دوست ئەیلەر ،
غیلیق بد بولسا ایشگ جنگ بولار.»

دیدیکی کبی ، ایکنچی بر شعرنده:

یامانا اوگود عبثدر ،
یاغشی ئەره بر سوز بسدر.» دیدر.

ینه باشقا بر شعرنده:

«یگیدڭ بولماسا سوزده دیگەری ،
اولنچه ایماندان آیریلماز سری؛
هەرکیمده بولماسا ایمان اثری ،
یوره‌گی ئەریمەز سیاەسنگ بولور.»

وه یاده بر باشقا یرنده:

«بد اصله جفا چیکمەڭ عبثدر ،
میس هەر ناچا یالپیللاسا زر بولماز.
هەر ناچا جان چیکسەڭ گیدەر اصلنه ،
هەر زاغ وزاغاندان کبوتر بولماز.» دیدر

مخدوم قولی اوز مملکتی طبیعی شرائطی بیلەن باغلیلقدا خلقینگ
اقتصادی وضعیتینی توشونوب ، اونگ رفاهی اوچون قایغیرمش بر
خلقچیدر. او «سلطانم» باشلیقلی بر شعرنده:

سەنگ دەڭ قادردان دیلەڭ دیلەرن ،

. . . .

غریبم ، غمگینم نالش آیلارن ،
رحم ئەیلەیب یاغمور یاغدیر سلطانم.

قادر الله توککەن رحمت بارانی ،
ئەکینگ هەم دوستی ییرڭ یارانی ،
ییرڭ ، کوکگ ، عرشگ کرسگ یارانی.
رحم ئەیلەیب یاغمور یاغدیر سلطانم.

بلبللەر مست بولسون عالم آیلسین
غایغیلار دفع بولسون غملار سویولسون ،
نورڭ اینب ییر یوزینه ساچیلسین
نوشیروان واغدیدای جهان یاییلسین ،

عالم آچدر گوزلەر تقدیر فرمانی ،
جهانی بست ئەیله چقسین ارمانی ،
سەندەن یتەر دردلیلەرڭ درمانی.
رحم ئەیلەیب یاغمور یاغدیر سلطانم.

درگاهدان دیلەنەر نالشلی قوللەر،
مناجات ئەیلەیب آچارلار دیللەر،
یامانلق گوتەرلب یاییلیسین ایللەر،
رحم ئەیلەیب یاغمور یاغدیر سلطانم.
بندۀ فرمانم نە باردر مەندە،
کرمنگ بولماسا قالدیق درماندا،
رحیم سەن، کریم سەن کرمکان سەندە.
رحم ئەیلەیب یاغمور یاغدیر سلطانم.

بو صورتلە یورتینگ بوللیغی وە خلقینگ رفاهی اوچون قایغیر-غان مخدوم قولی هەر زمان یوقسول خلق طبقەسینگ طرفداری بولوب، اونی یاقلاب یازمشدر:

«برنیچەنی قیلدك مال بسیاری،
برنیچەنی قیلدك بر پولنگ زاری»

دیمەکلە بای وە یوقسول طبقەلارنی وجودە کیترگەن تقدیردەن شکایت ایتکەن مخدوم قولی:

«ظالملار اوینایدر ذکر اللّٰەنی،
آرزان آلیب قیمت ساتار غاللانی.
سوتخور، نا انصاف حلال طلانی،
حرام فائدەسینە بیریب...»(؟)

دیدیکی کبی، ایکنچی بر شعرندە:

«تاگری بیزار بیلگ زکاتسز بایدان،
سز هەم قاچگ زنهار اول گەلەن جایدان»

دیمەکلە، اجتماعی وظیفەسینی اونوتقان بایلارغا قاراشینی کورسەتەدر. برقانچا شعرلەرندە اجتماعی وە اقتصادی تورموشنگ تورلو اینجەلکلەرینە کیریب چیققان شاعر زمانندا عموماً جاری ترتیبات حقندا دا قیمتلی تنقیدی فکرلەر سویلەیدر. او جملەدەن «آخرزمان» باشلیقلی بر شعرندە ملی اجتماعی تورموشداغی آهنگسزلکنی آچیق کورسەتب، اونگ عاملی

بولغان عنصرلارنی برەر-برەر تنقیددەن کیچیرەدر، کە بو قیزیقارلق پارچانگ دا بعضی نقطەلارینی نقل ایتب کیچەیلیك:

«ملالار علمینە ایتمەدی عمل،
شریعت ایشینە ئەیلەمەی جدل
مفتیلەر مال آلب روایت بیرەر،
نا حق یولنی آلب حقنی کویدورەر.
رئیس بولان پایەگیدەر پول آلار،
بیرەسە پول بوینینا آرقان سالار.
ایشانلار ریائەیلەر نمازن،
غفلتدە اوتکەرەر قیش بیلەن یازن،
یالان سوزلەب، ایلدەن آلار نیازن.
صوفیلەر نفس اوچون مکە کیدەرلەر،
شبهەلی طعامنی حلال دیب یەرلەر.
شیخ بولانلار نذر أوستندە اویشوب،
بد فعل اوچون زن و فرزند سوکوشوب،
خواجەلەر فخر ایدەر اصل و ذاتینی،
قیام، عصام‌الدین قویوب آدینی،
کد خدا بولانلار دوغرو سوزلەمەز،
نا حق گواه بولور دعوا دوزلەماز.
بایلاردا قالمادی خیر و سخاوت،
گەزەرلەر دنیادا بولمای فراغت،
بایلار زکات بیرمەز بولوبدور سوتخور،
ایل ایچندە کوپەیبدر حسد خور.
کسب ایدیب ساتارلار آراق هەم شراب،
قورقارن بو جهان تیز بولار خراب.
بیلمەنەم یاقینمی آخرزمانە.

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

مخدوم قولی‌نگ بو پارچادا تماس ایتدیگی نقطه‌لار أوستنده برآز توشونوب کورسه‌ك، بزنگ ۱۹نچی عصرنگ صوڭ یارمیسندا کوره بیلیب، ۲۰نچی عصر باشلانیشنداغنا افاده ایته باشلادیغمز اجتماعی تورموشمزداغی بوزوقلقلارنی تا او زمان کورموش وه سویله‌مش بولونديغينی اعتراف ایتمه‌ك مجبوریتنده قالامز. مخدوم قولی‌نگ تا ۱۸نچی عصردا بو قادار آیدینلقله افاده ایتدیکی تنقیدی کوروشنی بز تورکستاندا ۱۹نچی عصرنگ صوڭ دوره‌سنده آبای هه‌م عصرداشلارندا اوچراتدیغمز کبی عینی تیپده‌ن یازیلارنی ایدیل بویندا عبدالله توقای، آذربایجاندا صابر شعرله‌رنده اوچراتامیز. طبیعی آبای وه معاصرلاری بیله‌ن مخدوم قولی آراسنداغی عصر وه بونگله باغلی تأریخی شرائط فرقینی‌دا اونوتماسلق کیره‌کدر. عمومیتله تأریخی حادثه‌له‌رنی توغرو آڭلاب تقدیر ایته بیلمه‌ك اوچون بو جهت مهمدر.

مخدوم قولی یالغز ایسکی اجتماعی شرائطمزنگ آهنگسز نقطه‌لارینی کورسه‌تب، تجدد لزومی فکرینی أیلك اشاره ایتمش متفکر شاعرلاریمزدان بری‌گنه بولوب قالماسدان، او تا او زمان ملی سیاسی مفکوره وه او یولداغی کوره‌شچیلك مفهومینی، هه‌م ده او زمان اوچون گنه ایمه‌س، دها زیاده بوکونکی تورموش شرائطمز اوچون موافق بر شکلده افاده ایته بیلمش کوره‌شچه‌ن بر شاعر در. او بر قانچا شعرله‌رنده أوز خلقینگ باترلق، مردلك وصفلارینی کورسه‌تدیگی کبی «یار گیره‌کدر» باشلیقلی بر شعرنده:

«مه‌نم دیه‌ن غوچ ییگیده بر مناسب یارگیره‌کدر
عرب آتلی یاو ییگیده آلماز ذوالفقار گیره‌کدر
ییگیت أوله‌ر یورد أوستنده جانن بیریب دین أوستنده
غوچ ییگیتله‌ر ایل أوستنده ناموس بله‌ن عارگره‌کدر.»

دیب ییگیتله‌رنی ملی یولدا فداکارلق، غیرت وه همته دعوت ایته‌در.

او بو قاداری بیله‌ن ده قالمایدر. شو قاراقته‌رده‌گی دیگر بر شعرنده:

«بر مسلمان قاچسا، ایکی کافرده‌ن،
که‌لله‌سینه سنگسار داشی گیره‌کدر.»

دیمه‌کله مجادله‌چیلکنگ بزیم کوپنچه بوکون ده جسارتله افاده ایته آلمادیغمز برشکلنی بیره‌در.

مخدوم قولی‌نگ یاشادیغی تأریخی دور بر طرفدان حزر دیگزی بویلارندان، ایکنچی یاقدان دا یوقاریدان شمالدان روس کوچله‌رینگ تورکستان چیگه‌ره‌له‌ری باشندا کورونه باشلادیقلاری زمانغا تصادف ایتدیگینی خاطرلاساق، اونگ نیچین بر مسلماننگ ایکی کافرگه قارشی کوره‌شمه‌سینی بو قادار آچیقلقله افاده ایتدیگینگ أصل معناسینی‌دا آنیقلاب آلغان بولامیز. مخدوم قولی داها ایله‌ری کیتب، تأویل قابلسه عصرینا موافق بر تیلده، بوکونکی وضعیتله‌رگه ده اشاره‌ایتمه‌کده‌در. او آخرزمان علامتله‌رنده‌ن بحث ایتکه‌ن بر شعرنده:

فه‌رغانه شهرینه کوکده‌ن سه‌س بولور،
اول بر اویله‌سه‌سدر، که ایشیده‌ن اولور،
بلغارڭ شهرینی اول اوروس آلیر،
اوروسی دجال بله‌ن نار خراب ایده‌ر.» دیدر.

مخدوم قولی‌نگ «بلغار»ینی بوکونکی ایدیل-اورالداغی ایسکی بلغار شهری دیب قبول ایتمه‌ك لازمدر. اوزمان مخدوم قولی اوچون باشقا بر مفهومده «بلغار» تعبیرینگ معلوم بولووی احتمالی بولماغانی کبی، تأریخی حادثات جریانی ده بو توشونوشنی تأیید ایتمه‌کده‌در.

بوکونکی کونده بوتون روسیانی آتشگه بیرگه‌ن بولشه‌ویکلك کوچی ده او زمانکی مخدوم قولی اوچون‌گنه ایمه‌س، بوکون بیله نوره‌ال توشونگه‌ن انصافلی هه‌ر بر انسان اوچون تخریبکار بر عنصر اولاراق تصور ایتیلگه‌ن دجالدان باشقا بر نه‌رسه بولماسا کیره‌ك.

بوندای ئیسقاشنا بر مجموعه مقالەسندە مخدوم قولی کبی بر کشینی تانیتوغا قالقیشماق طبیعی امکانسز برنەرسەدر. ذاتاً بزنگ بوندای بر ادعامز دا یوقدر. بز بو یازیدا مخدوم قولی‌نگ تورکستان خلقی طرفندان نیچین بوندای عصرلار اوزونی دوام ایتکەن سونمەس بر سەوگی أیلە آرانیب اوقونديغینگ، بالخاصە بوکون تورکستان یاشلیغینگ ساویت روسیانگ اصرار، تەررورینە رغماً مخدوم قولی وە اونگ کبی ایسکی شاعر وە متفکرلەرینە ساریلديغینگ وە ساویت حکومتینگ دە نیچین مخدوم قولی دیگەندە أوزینی یوقالتب قویديغینگ اسبابینی مخدوم قولی‌نگ أوز آثارندان بعضی نمونەلەر آلماقلە کورسەتب اوتمەك ایستەدیك.

بوکیتردیکمز آیریم پارچالار، محدود بولووینا رغماً، مخدوم قولی‌نگ أوز ملتینە بوکون بیلە یول کورسەتە بیلەجەك، تورلو جهتدەن بوکون بیلە اونگ فکر وە حسیاتنە ترجمان بولا آلیرلق ماهیتدەکی بر شاعر وە متفکر ایکەنینی بر درجەگە قادار کورسەتە بیلدی دیب امید ایتەمز... بوندای بر شخصیت ایسە تورکستان خلقی وە اونگ یاشلیغی طرفندان بالخاصە بوکون شدتلی آرانماقدا در... تورکستان تورکینگ ملی بارلیغینا قصد ایتمش ساویت روسیانگ هدفی ایسە طبیعتیلە أیلك سیرادا بوندای کشیلەرنگ أوز خلقی، یاشلیغی أوزەرندەکی تأثیرینی بیتریش اورونوشندان عبارتدر. فقط عصرلارنگ تولقونینی کیچیب کیلگەن مخدوم قولی بوکون دە:

«یگت أولەر یورد أوستندە، جانن بیریب دین أوستندە
غوچ یگیتلەر ایل أوستندە ناموس بیلەن عار گیرەکدر.»

وە «برمسلمان قاچسا ایکی کافردەن کەللەسینە سنگسار داشی گیرەکدر» دیگەن سوزلەریلە تورکستان یگیتنە خطاب ایتوچی بر ملی کورەش مرشدی بولوب قالماقدادر وە قالاجاقدر.

طاهر.

شرقی تورکستان ملی فاجعەسی اطرافندا

باشقارمادان: بز تورکستانلیلارنگ أوز ملی مسئلەمیز بولغان وە شبهەسز یاقین کیلەجەکدە آسیا قطعەسندا بولاجاق بویوك تأریخی حادثەلەردە رولی مهم شرقی تورکستان مسئلەسیلە «یاش تورکستان» اوقوچیلاری بر آز تانیشدرلار. بو مسئلەگە دائر باسیلیشی کوزدە توتولغان برقانچا مقالەگە باشلانغیچ اولاراق باسیلماقدا بولغان توبەندەگی شرقی تورکستان چیگەرەسی باشندان یوللانغان مقالەگە اوقوچیلاریمزنگ نظردقتینی آیریچا تارتیب أوتەمیز.

شرقی تورکستان انقلابی بسیط توشونچە ایلە وە یالغز محلی ظالم حکومتنی توشوروب، اورنیغا عدالتلیك بر حکومت قوروش وە جمهوریت قانونلارینگ ملی وە دینی حقوقلاریدان فائدەلەنیش مقصدیلە باشلانغان. تورکستاننگ بر پوچماغندا پاتلاغان بو انقلاب، بومبا ضربەسینگ طراقەسیدەك آنی وە تورکستاننگ هەر طرفینی قاپلاغان. اما عجیبدر، کە بو انقلابنگ مقصدی مملکتنگ جنوب وە جنوب شرقی طرفلاریدا معنا وە مقصدینی أوزگەریب کیتکەن، یعنی خوتاندە «جلالةالملك» تعیین ایتمەکلە پادشاهلق قورولوب، کاشغاردا خواجە نیاز حاجی‌نی جمهور رئیسی بیلگیلەب «جمهوریت» قورولغان. حالبوکە انقلابنگ تا باشیدا اوروەچی‌گە کوچی کافی کیلمەگەن انقلابچیلار فرصتچی دونگەنلەرنی چاقریب قویوب، اولارنگ وعدەگە وفاسزلغی وە اسلامی حرکتدە مسلمانلیققا توغرو کیلمەگەن ایشلەری یوزیدەن آرادا اختلاف چیقیب، آزکوندە بر برلەریگە دوشمان بولغانلار وە بو نازیك فرصتدان فائدەلەنگەن اوروەچی حکومتی وکیللەر قویماق صورتیلە یرلی تورك انقلابچیلارینی أوز طرفیغا آلابیلگەن ایدی. جیگ شورین‌نگ قاچیریشی وە «شگ شی‌سی»نگ نانکین نزدندە تشبثدە بولونوب أوزینی «دوبەن» (عمومی حربی أدارە باشلیغی بولوب ختایلاردا بر رتبەدر) قیلیشی توب پلاندان خبرسز صاف دللەرنی ایناتریشغا کافی کیلگەندەن باشقا، عینی زماندا، قانخور وە وحشی طبیعتلی دونگەنلەرنگ جفاسیدان قورتولماق اوچون بر چارە ایدی. باشلانغیچدا چیکسز بر حقوقنی اویلاغان انقلابچیلار، أوز باشلیقلاری خواجە نیاز حاجی‌نی

«شگ دوبەن» طرفيدان «نەنجانگ بووی ذونگ سيلينگ» ليك (جنوبی شرقی توركستان محافظ يوكسەك گنيراللغی) رتبەسيگە ناعلاج راضی بولغانلار. مەنە شو وقتدا خواجە نياز حاجی كاشغاردا قورولغان جمهورىتگە رئيس تعيين ايتلگەن ايدی. نە بر طرفدان «سيلينگ» ليك رتبەسينی، ايكنچی تاماندان مستقل برجمهوريتنگ رئيسلگی عنوانينی تاشيغان خواجەنياز حاجی، وە نە دە اونی جمهور رئيسی اولاراق بيلگيلە گەن كاشغار حكومتی بر بريگە ضد بو ايكی حركتنگ قانداى بر تيجەگە باريب توختالاجاغينی توشونە آلماديلار. اما «بووی ذونگ سيلينگ» ديب سايلاغان «شگ دوبەن» هەممە نەرسەگە واقف بولوب، بوتون ايشينی بيليب يوروتمەكدە ايدی. درحال شونی هەم قيد ايتمەك لازمدر، كە انقلابنگ تا باشندا ياپونيا اوروشيدان قاچقان ختاى عسكر لەرينی ساويت روسيا شرقی توركستانغا كيريتب قويغان وە روسيادان أوتوب بو توپراقلاردا ياشاماقدا بولغان آق روسلارنی هەم قوراللان ديريب «شگ دوبەن» كوچينگ مكمل بولوشيغا مادی ياردەمينی كورسەتكەن ايدی. ساويت روسيا يالغز بونگ ايلەگنە قالماسدان، چوگوچەك طرفيداغی دونگەن عصيانينی باسديرماق بهانەسيلە، جونغاريا غا «تارباغاتايسكی آتراد» (مخصوص تارباغاتاى اوردوسی) ينی كيريتكەن ايدی. يعنی باشقاچاراق قيليب ئەيتكەندە، شرقی توركستاننگ جنوب ولايتلەرندە أوز آرا اختلاف وە مختف حكومت قوروش هوسلەری وە دونگە ـ تورك مجادلەسی دوام ايتب، محلی وە موقت أدارەنی كوروب بر مونچا خودرأی نادان آداملار طرفيدان «تولوق مستقل» دولت خلياسی ياشالير ايكەن، شمالدا ييللاردان بيری حاضرلانغان سياستنگ بوتون تمل وە نيگزلەری قورولماقدا ايدی!...

***

شمال طرفدان منهزماً قاچيب كيليب تالان-بولان، قتل وعام وە كيفی أدارە ايلە بر مدت كاشغاردا، ياركند وە خوتاندا حكمران بولغان دونگەنلەر وە اولارنگ باشليغی ما جونگ يەنگ غاسيليگ،

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

اورومچیدەن متفقاً كيلمەكدە بولغان يرلی تورك عسكرلەريگە كاشغار وە ياركندنی ترك ايتب، يالغز خوتاندا (قارغاليقدان اعتباراً) قالماق أوزرە دونگەنلەر چيكيلديلەر وە ما جونگ يەنگ عجيب برخيال ايلە روسياغا كيچدی. شمالدان مغلوب بولوب قاچقان دونگەنلەر كاشغارداغی جمهوريت حكومتينی، خوتانداغی ملك ليك دولتينی توگەتكەن ايديلەر.

نيمە سببدەن اورومچی عسكری دونگەنلەرنگ خوتاندا قاليشيغا مساعدە ايتدی؟ قوتی كافی درجەدە وە ذاتاً قولاب كيلمەكدە بولغان حالدا نيمە سببدەن اولارنی تعقيب ايتب ايشگە نهايت برمەدی؟ بو وە بونگ كبی سوراقلارنگ جوابی كوگللەردە عقدە ايدی. مادامكە شونداغ بولدی، تمام بولماغی لازم ايدی. بو سوراقلارغا او زمان دوبەن دە جواب بيرەآلماس ايدی. چونكە او هەم باشقا بر پلان ايدی، «ماجونگ يەنگ» نی موسقواغا جذب ايتكەن قوتنگ اسرارندان سانالادر...

دونگەنلەرنگ شرقی توركستاننگ هەر طرفنداغی اوروشلاردا قيلغان ظلملاری، قتل عاملاری تيلدە دستان بولورلق شكلدە فجيعدر. ١٩٣٤نچی يلنگ ماى آيندان باشلاب تام اوچ ييل خوتاندا توزغان دونگەن حكومتينگ اوندا مملكت ناميغا قيلغان برگنە فائدەلی اثری يوق. اونگ قيلغان ايشی دائما تالانچيلق، تحكم، ظلمدان عبارت بولغان. پەك جاهل وە زيادە خودرأى بولغان بو مخلوقلارنگ شرقی توركستان انقلابيدا آقيتغان قانلارنگ تيجەسی سوك درجە فجيعدر. توركستاننگ بيچارە يرليك خلقی يالغز ختاى ايلە اوروشمادی. جهالت يوزيدەن أوز آرا اتفاق ايتالماسدان دونگەنلەر ايلە اوروشوب، خصوصاً دونگەنلەر بيلەن بولغان مجادلەلەردە زيادە قان توكولدی. ذاتاً امانت وە مسافر بولغان دونگەنلەر بر شهرنی قولغا آلغاندا اونی لايقيلە أدارە ايتەآلماديلار. دائما آتلاری حاضر، أوزلەری تايار توروب يورتدان هەر نەرسەنی تالاب آلديلار. كوب يرلەردە وە كوب وقتلاردا كيچەسی

یاتارکەن موجود بولغان حکومتنگ(دونگەنلەرنگ) ایرتەسی کون ایرتەلەب کیتیب قالغانینی کوردوك...

ماجونگ یەنگ روسیاغا کیتکەندەن‌کیین ماخوسەن سیجانگ عسکرلەرنی أداره ایتب خوتاندا قالدی. ماجونگ یەنگ‌دەن خط کیلیب توردی. ماخوسەن آداملارینی یوباریب کوروشدی.

(دوامی بار.)   تاجی احمد.

*

بین‌الملل تورموشدان

۱۹۳۸نچی یلی سلفندەن آغر بر میراث آلمشدر. اوتکەن ییل‌اوزونی بوتون دنیانی مشغول ایتکەن «صلح وە یا سوغوش»دیگەن سورغو عینیله ۱۹۳۸ نچی یلغا کوچمشدر.

۱ــ۱۹۳۶نچی ییلی یازندا باشلاغان اسپانیا وطنداش سوغوشلاری درحال قوممونیزم بلەن قوممونیزم علیهدارلیغی یعنی فاشیزم آراسنداغی مفکوره مجادلەسی شکلینی آلمشدی. بو سوغوشلار کیتدیکچه شدتینی آرتیریب دوام ایتمه‌کدەدر. اسپانیوللارنگ اوز آرا وطنداش سوغوش‌لارینا بولماسا دا، آوروپا بین‌الملل تورموشی اوچون سوك درجەده تهلکەلی بولغان بو سوغوشقا تاشقاریدان توغرودان توغرو قاتناشو وەیا تأثیر مسئلەسینگ آلدینی آلو اورونوشلاری بوتونیسی ایمدیگەچه نتیجه بیرمەی کیلەدر. بو ایسه آوروپانی ایچندەن یمه‌کده بولغان ایچکی خستەلیغینگ أیگ آیدین علامتلەرندەن بریدر.

۲ــ ۱۹۳۸نچی یلنگ اوموزینا توشکەن‌آغیر میراثلارنگ بری ده یراق شرقدا رسماً سوغوش اعلان ایتیلمەیچه دوام ایتب کیله یاتقان یاپون‌ختای سوغوشیدر. ختای یالغز باشینا یاپونیاغا قارشی کورەشه آلمایاجاغینی جوده یاخشی آکلایدر. او بوکا رغماً ظاهرا بولسا دا مقاومت کورسەتیشکه اورونماقدا ایسه، او دا فرانسا خارجیەسی ناشر افکاری «تاڭ»نگ ۲ - ۳ یانوار تأریخلی نسخه‌لاری باش‌مقالەلەرنده غایتده توغرو

اولاراق کورسەتیلدیکی کبی، ختایداغی بوکونگەچه حاکم وضعیتنی ساقلاب قالودا منفعتدار دولتلەرنگ أوز فائدەسینه مداخلەلەرینی امید ایتدیگندەندر. ملتلەر جمعیتینگ نظامنامەسینی وە ۱۹۲۲دە واشینغتوندا ختاینگ تمامیت ملکیەسینی ساقلاو أوستنده یاسالغان «۹ لارمعاهدەسینی» تطبیق ایتو حقنداغی ختاینگ اوتونچلەری، أوز قولی آستینا توشوروب آلدیغی خلقلارنگ قانی وە کوز یاشینا بویانیب یاشاب تورغان«دەموقراتی سیستەمینگ آدووقاتی»ــ ساویت روسیانگ اصرارینا رغماً ایمدیگەچه ختای فائدەسیگه مداخله ایتیلمەی کیلەدی. ختایدا أیگ کوب منفعتی بولغان بویوك دولتلەرــآمریقا وە بویوك بریتانیا واشینغتون معاهدەسنده أوز طرفلارندان باشقالارغا دا قبول ایتدیریلگەن شرائطنی قورودان واز کیچب، ختایدا أوز تبعەلاری منافعینی قورو بیلەن‌گنه کفایتلەنەکچی بولدیلار.

ختای ساویت روسیانگ یاردەمینه تایانب أوزی اوچون امیدسز بولغان سوغوشنی دوام ایتدیرەکله یا ۱۸۱۲دە روسیانگ ناپولیونغا قارشی تطبیق ایتدیگی اصولده دوشمانینی ایچکه تارتب باریب کوچینی بیترو وەیا دە هەر قاندای برشکلده آمریقا وە آوروپانگ مداخلەسینی کیتریب چیقارونی امید ایتەدر. بونگ اوچون وسائط دە کوبدر. بولشەویکلەر عادی پرووا قاسیوندان آلیب «ساری» یاپونلار بیلەن «آق» آوروپالیلار آراسندا عرق تارتیشماسی چیقاریب یوباروغا قادار بوتون اینتریقالارنی چیویرەکدەن دە تارتینمایدرلار وە بوکا اولار جوده اوستادرلار. دەموقراتیك آوروپا مطبوعاتینگ برقسمندا (بو یerde فرانسا مطبوعاتی مراد ایتیلمه‌کدەدر) «آق عرقنی مدافعه» بیانامەلەری اوچراتیلا باشلادی. (فرانسوزچه «L'Oeuvre» غازیتاسینگ ۲.۱.۳۸ تأریخلی نسخەسنداکی «Ah! si l'on pent s'entendre!»ــ«آه، أوز آرا آکلاشیلا بیلینسەیدی!» باشلیقلی مقالەگه باقیلسین). ٤٠ سنه بوندان اول بورونغو آلمانیا ایمپەراتوری ایکنچی ویلهەلم «ساری تهلکه» دیگەن بر نظریه اورتاغا آتمشدی. او زمان آوروپا دەموقرات جماعتی بوتونیسی

بردەن اوگا قارشی چیقان ایدی. ایمدی ایسه «ساری تهلکه» فکری ایگ کوب مەنە شو دەموقراتی دائرەسندەن ایشیتلمه کدەدر.

آوروپا دەموقراتلاری «آق عرق»نگ تهدید ایتیلووندەن بحث ایتکەندە آقلار طرفدان استیلا ایتیلمش مستملکەلەردەکی وە یا دە ختاینی منفعت دائرەلەرینە بولوشوب آلماقله تأمین ایتدیکلەری «حقلارینی» قوروماقچی بولادرلار. بونلارنگ بوتونیسی بو «دەموقراتلار» کوزندە «دەموقراتلق» ، «بشریت وە بشری جمعیتنگ یوکسەك پرینسیپلەری»نی قورو بولادر.

ایکنچی طرفدان بوتون آوروپا غازیتالارندا نشرایتیلگەن یاپونیا ایچکی ایشلەر ناظری آدمیرال سویەتسوگونگ ٣ یانوار تأریخلی بیاناتی یاپونلارنگ هەر نە بهاسینا حتی عمومی سوغوش یولیله بولسادا «ساریلار» أوستندە آقلار حاکمیتینی بیتروگە قطعی قرار بیرگەنلکلەری حقندا هیچ قاندای شبهه قالدیرمایدر.

بو صورتدە دنیا سوغوشینگ باشینی روس، آوروپا دەموقرات دولتلەری هەم آمریقا منفعتیله، «ساری آسیا»نی آوروپا وە آمریقا نفوذندەن قورتاروغا عهد ایتکەن یاپونیا منفعتینگ چارپیشدیغی یراق شرقدان کوتو کیرەك.

٣ــــ اگردە بر طرفدان آلمانیا-یاپونیا-ایتالیا آنتی قوم اینتەرن(اصلندە بونی آنتی ساویت دیب اوقو توغرودر.) معاهدەسی بولماسایدی ،ایکنچی یاقدان ایستەر آق دیگزنگ أوزندە، ایستەر دە آق دیگز - احللارندا ایتالیا-اینگلتەرە، ایتالیا-فرانسا رقابتی بولماسایدی، ختای-یاپون مسئلەسینە کوبدەن مداخله ایتیلەجەکدی. آنتی قوماینتەرن معاهدەسی ساویت رو- سیانی هەر قاندای تیشقی سرگذشتجولکدەن مجبوراً تارتینتریب تورا- جاغی کبی ایتالیانگ رقابتی اینگلتەرە ایله فرانسا بالخاصه اینگلتەرەنی ایمپەریوم یولی سانالغان آق دیگزدە کوچلو بولوب توروغا مجبوراتیەدر.

٤ــــ ایتالیانگ ملتلەر جمعیتندەن چیقووی بیلەن آوروپاداغی وضعیت برآز مرکبلەشدی. واقعا ایتالیانگ یاقین دوستلاری وە متفقلارندان

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

هیچ بریسی اونگ آرقاسیدان کیتمەدی ایسه دە، اورتا وە جنوب شرقی آوروپاداغی ایتالیا قومشولاری ایتالیا بیلەن سیقی بر مناسبت توتو مجبوریتندە بولغانلقلارندان ملتلەر جمعیتی نظامنامەسی بویونچا هەر قاندای بر قرارنی قبول ایتکەندە ایتالیانگ قالای قاراشینی نظراعتبارە آلماق مجبوریتی تویاجاقلاردر. بونیگله ١٩٣٨نچی یلنگ ملتلەرجمعیتینك سوكِ درجەدە کوچسزلەنمەسیله باشلانغانی آگلاشیلادر. هیچ برزمان ملتلەر جمعیتنە کیرمەگەن آمریقا برلەشیك جمهوریتلەری حکومتندەن قطع نظر آلمانیا، یاپونیا هەم ایتالیا ملتلەر جمعیتینە داخل ایمەسدر.

بزنگ کوروشمزدە ملتلەر جمعیتینگ ایگ بویوك فاجعەسی اونگ ایگ مهم قوروقچیسی ساویت حکومتی بولغانلغیدر. ساویت حکومتینگ سعی و غیرتی سایەسندە ملتلەر جمعیتی بر طرفدان روس بولشەویکلەری وە ایکنچی طرفدان اولارغا قارشی دوشمانلقلارینی آچیق اعلان ایتکەن دولتلەر آراسندا مفکورە کورەشی قورالی درجەسینە توشوب قالیش تهلکەسی آستندا یاشاماقدادر.

٥ــــ عرب دنیاسی غایتدە مهم حادثەلەر یاشاماقدادر. اوتکەن یل ایچندە سوریه رسماً «فرانسوز مانداتندان» چیقدی وە ملتلەر جمعیتینگ تام حقوقلواعضاسی بولوغا حاضرلانادر. مصرقاپیتولاسیونلاردان(اجنبیلەر امتیازندەن) قورتولدی وە بوتونلەی مستقل دولت حالنە کیردی. عراق حکومتینگ تورکیه، ایران، افغانستانله شرق اتفاقینا کیروی بو یاش عرب دولتینگ بالخاصه مستقل سیاستینی موفقیتله یوروتە باشلاغانینی کورسەتەدر. (بو حقدا «یاش تورکستان»نگ ٩٣/٩٢نچی ساینینا باقیل- سین.) عرب دنیاسینگ بو مثبت یوتوقلاریندان بحث ایتکەندە دیگر قسمنداغی آغیرلقلارینی دا کورمەی کیچب بولمایدر. فلسطین ایکی یلدان بیری عربلار بیلەن اونلارنگ یرینە کیتریب اوتورتولغان یهو- دیلەر وە یهودیلەرنگ آرقاسینی توتقان اینگلتەرە آراسندا قانلی تار- تیشما میدانی حالندادر. فلسطین عربلاری ملی کورەش باشلوغی بویوك مفتی حاجی الامین افندی اوزون مجادلەدەن سوگرا سوریەگە قاچب

چیقماق مجبوریتنده قالدی. فلسطینده سوك آیلاردا عربلارنگ یهودیله‌رنی وه یهودیله‌رنگ عربلارنی أولدوروب کیتووی کبی ته‌ررور حادثه‌له‌ری عادی حادثه‌له‌رده‌ن بولوب قالدی. فلسطین خارجنده‌کی عرب دنیاسی ایسه بو قارداشلارینگ قانلی مجادله‌سینه یالغز مجلسله‌رده‌ن قرارلار چیقاریب حسیات کورسه‌توده‌ن باشقا بلك ده اونداـموندا بعضی برمادی یارده‌م شکلنده‌ن کیچمه‌ی کیله‌در. برقسم فرانسوز، اینگلیز مطبوعاتینگ تصویر ایتدیکله‌ری «پان عرب» حرکتینی کورسه‌ته تورغان آچیق، جدی یارده‌م اورتادا یوقدر. عرب دنیاسی هه‌له أوز آرا ایچکی برلگینی ده تأمین ایتب اولگورمه‌گه‌ن.

سوك آیلاردا فرانسا قولی آستنداغی مراکش، جزائر کبی شمالی آفریقا عرب أولکه‌له‌رنده‌ن ده شاوـشولار ایشیتیله باشلادی. بو أولکه‌له‌رده أداری سیسته‌مله‌رگه قارشی توپلانیشلار وه کوچه نمایشلاری یاسالدی. پولیس بیله‌ن نمایشچیلار آراسندا توقناشمالار بولوب أوتدی. فرانسز حکومتی فرانسز قولونیستله‌رینگ فائقیت حقلارینی ساقلاماق شرطیله یرلی عرب اهالی طلبنده‌ن اوزنچه حقلی، کیچیکتریلووی ممکن بولماغان وه فرانسا مستملکه ایمپه‌ریوه‌ی منافعیله توافق ایتدیریله آلاجاق قسمینی تطمین ایتمه‌کچیدر.

٦—أیگ سوگدا دا بر آز ساویت روسیادان. اونگ ایچکی بحرانی دوام ایتمه‌کده‌در وه کیتدیکچه تیره‌نله‌شیب بارادر. بر قانچا ساویت دیپلوماتلاری ـ سفیرله‌ری اوز «ساویت وطنی» منافعینی اجنبیله‌رگه ساتقان «خائنله‌ر» بولوب چقدیلار. سابق توکیو، به‌رلین، وارشاوا، آنقارا، نانکین، بالتیق أولکه‌له‌رنده‌گی سفیرله‌ر، فینلاندیا، رومانیا وه یونانستانداغی سفیرله‌ر بو «خائنله‌ر» قاتارندادرلار. کوب آتاشه میلیته‌ر (حربی نماینده)له‌ر، خارجیه وکالتینگ أیگ مسئولیتلی اورونلارداغی مأمورلاری بوتونیسی «خائنله‌ر» بولوب چیقدی. بوتون دیپلوماتلارینی «خائنله‌ر»، «جاسوسلار»دان سایلاغان وه اطرافی شوندای «خائن» وه

«جاسوسلار» ایله اورالیب آلینب کیلگه‌ن خارجیه قومیساری لیتوینوف أوزی قالای اورنندا قالابیلمه‌کده‌در؟!

بو صورتله ساویت روسیا قیزیل اوردوسی، هوا وه دیگز کوچله‌ری باشسزلاندیریلغان، فرقه‌سی قانسزلاندیریلغان، دیپلوماتیك هیئتی قیرغینغا اوچراغان بر حالدا ١٩٣٨نچی یلغا کیرمه‌کده‌در. ایسته‌ر أوز تورموشی اوچون حیوان کبی قورققان بالشه‌ویکله‌ر، ایسته‌ر ده اونلارنگ ظلمی آستندا ایگلله‌مه‌کده بولغان اهالی قورونابیلو اوچون ایسکی بولشه‌ویك قورالی چاقیمچیلغا تونونمشلاردر. یاقین بیلدیکله‌رینی قارالاب، توتوب بیریشگه اورونماقدادرلار.

ملتله‌ر آراسی مناسباتی یعنی غیر روس خلقلارنگ ساویت روسیاغا قاراشی سوك درجه‌ده کیسکینله‌شمشدر. یوقسا ستالین وه اونگ یاقین آرقاداشلاری بوتون «متفق» غیر روس جمهوریتله‌ر فرقه وه حکومت باشلوقلارینی بوش یرگه ساویت روسیاغا خیانت وه مملکتله‌رینی ساویت روسیادان آیریب آلو کبی عیبله‌رله اعدام ایتدیره‌جه‌ك قادار عقلدان آزماغاندرلار. هه‌ر حالدا بزنگ تورکستان ملی بولشه‌ویکله‌رنده، قافقاسیا، اوقراینا، به‌لوروسیا وه باشقا خلقلار بولشه‌ویکله‌رنده، ساویت مطبوعاتینگ کورسه‌تدیکی کبی توپ توغرو—«بورژوآ ملتچیلك» اورونشلاری بولماسا دا، هه‌ر قاندای برشکلده آنتی ساویت وه مرکزی روسیاغا قارشیلق، مملکتله‌رینگ سیاسی، اقتصادی وه ملی کولتور تورموشینی هه‌ر قاندای بر شکلده روسیا حکمرانلغندان قورتاریب آلو اورونوشلاری بولغان بولووی کیره‌ك.

بو ایمتیلیشلار کیلگوسیده قالای انکشاف ایته‌جه‌ك؟ حقیقی وه یا تخمین ایتیلگه‌ن باشچیلاری برطرف ایتیلگه‌نده‌ن سوك بوندای ملی اورونشلار دا یوقالیب کیته‌جه‌کمی؟ یوقسا عموم خلقداغی موسقوا علیهدارلیغی احوال روحیه‌سی تضیقی آستندا یه‌گی ستالین ایشچیله‌ری ده بو «ملتچیلك» طرفداری بولوب قالارلارمی؟ آگلاشیلغان هه‌ر قاندای بر تیشقی توقناشوغنا ساویت روسیا ظلمی آستنداغی خلقلارغا حقیقی

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، كىتاب، ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

نقطهٔ نظرله‌ری بیله‌ن اورتاغا چیقب، اوموزلارنداغی ساویت روسیا اسارتی بویونتوروغینی ایرغیتب آتو ایمتیلیشی امکانی بیره‌جه‌کدر. عجباً ه‌نه شو ساویت روسیا اسارتنده‌کی بوتون خلقلارنگ قرارسزلقله کوتوب تیله‌دیکی تیشقی توقناشونی ۱۹۳۸نچی ییلی کیتره‌جه‌کمی؟ مه‌نه کوب اوزون کوتدورمه‌ی جوابی چیقب قالووی محتمل بولغان سورغو بودر.

۱۹۳۸ نچی یل باشلانیشندان بر نیچه کون‌گنه اول رومانیادا حکومت أوزگه‌ریشی بولوب، ساویت روسیا بیله‌ن قومشو بولغان بو مملکتده فاشیستله‌رگه یاقین فکرده‌کی سیاسی آقیمنگ ایش باشینا کیلب قالووی ایتالیا وه آلمانیا وضعیتینی (یعنی تأثیرینی) کوچه‌یته‌جه‌کدر. آوروپا مطبوعاتی کوبده‌ن موجود لهستان ـ رومانیا حربی اتفاقینگ یه‌گیده‌ن جانلانیب کوچه‌یووندن بحث ایتمه‌کده‌در. بو اتفاق توغرودان توغرو ساویت روسیاغا قارشی قویولغان بولماسا دا اونی آوروپالی دوستلارندان آیریب قویوغا یارایتورغان بر نه‌رسه‌در.

بونلارله بر قاتاردا فرانسانگ بر درجه‌گه قادار ساویت روسیا بیله‌ن سووشقانلیغی‌دا سیزیلمه‌کده‌در. بو سووقلاشو ایزله‌ری بالخاصه ۱۲ ده‌قابر سایلاوندان سوڭ کورونه باشلادی. موسقوا شارلاتانلارینگ سایلاو «نه‌یره‌گبازلقلاری»نا فرانسادا موقع اقتدارده بولغان دائره‌له‌ر-نگ قالای قارادیغینی اوگره‌نو اوچون فرانسا خارجیه‌سی ناشرافکاری «تاڭ» غازیتاسینگ ده‌قابر ۱۸ ده‌کی باش مقاله‌سینی اوقو یتیشه‌در.

موسقوا «پراودا»سینگ (۳۷. ۱۲. ۲٦) فرانسوز خارجیه ناظری ده‌لبوس‌نگ لهستان، رومانیا، یوغوسلاویا وه چه‌خوسلوواقیا سیاحتینا قاراشی، عینی غازیتانگ ییلباشی ساندا‌غی «تاڭ» غازیتاسینداغی «ملتله‌ر جمعیتی وه صلح دوشمانلاری» باشلیقلی فرانسا حکومتینگ ملتله‌ر جمعیتی سیاستینه دائر یازیسی موسقوا بولشه‌ویکله‌رینگ فرانسوز دوستلارینا سوڭ درجه‌ده قیزغین بولغانلقلارینی کورسه‌ته‌در.

۱۹۳۸نچی ییلینا کیره‌رکه‌ن ساویت روسیانگ ایچکی وه تیشقی سیاسی وضعیتی مه‌نه شوندان عبارتدی.

حادثاتنی کوتوب ساویت حکومتینگ اونگله برابر روس ایمپه‌ر-یالیزمینگ قولاب کیتووینی تیله‌ب تورا بارامز. م.

*

تورکستانغا دائر بعضی رقملار

I — ۱۹۳۷نچی ییلدا تورکستاندا قانچا تراقتور ایشله‌گه‌ن؟

تورکمه‌نستاندا	49	تراقتور استاسیونی بولوب،	3.000	تراقتور ایشله‌گه‌ن.
أوزبیکستاندا	163	» » »	18.400	» »
تاجیکستاندا	46	» » »	3.100	» »
قازاغستاندا	287	» » »	22.100	» »
قرغزستاندا	43	» » »	3.۴00	» »
بوتونیسی	588	تراقتور استاسیونی بولوب،	50.400	تراقتور اشله‌گه‌ن.

II — ساویت حکومتی دورینده، یعنی ۲۰ ییل ایچنده تورکستاندا قانچا تیمیر یول سالنغان؟

تورکمه‌نستاندا	194	کیلومیترو
أوزبیکستاندا	586	»
تاجیکستاندا	140	»
قازاغستاندا	3,612	»
قرغزستاندا	155	»
بوتونیسی	4,687	کیلومیترودر.

III — ۱۹۳٦نچی ییلدا تورکستاندا چیقیب تورغان غازیتا وه باسیلغان کتابلار سانی:

قازاغستاندا	169	غازیتا	259	کتاب
قرغزستاندا	36	»	110	»
قارا قالپاغستاندا	7	»	57	»
تاجیکستاندا	42	»	283	»
تورکمه‌نستاندا	27	»	217	»
أوزبیکستاندا	189	»	623	»
بوتونیسی	560	غازیتا	1,549	کتاب

IV— ۱۹۳٦نچی یلدا تورکستانداغی کانله‌رده‌ن قانچا نه‌فت آلنغان ؟

قازاغستاننگ ئه‌مبا کانننده‌ن	473	میگ تون
أوزبیکستان وه تاجیکستان کانله‌ریننده‌ن	329	« «
تورکمه‌نستان کانله‌ریننده‌ن	310	« «

بوتونیسی بیر میلیون 112 میگ تون (بیر تون تخمیناً 62 پود در).

V— تورکستاندا قانچا تیاترو بار ؟

تورکمه‌نستاندا	8
أوزبیکستاندا	37
تاجیکستاندا	6
قازاغستاندا	26
قرغزستاندا	5
بوتونیسی	82 تیاترو باردر.

۱۹۳٦/۳۷نچی اوقو یلیندا تورکستانداغی تورلو مکتبله‌رده اوقو-چیلارنگ سانی:

تورکمه‌نستاندا	بوتونیسی	161	میگ	اوقوچی بار.	بوندان	74	میگ	اورتا مکتبله‌رده‌در.
أوزبیکستاندا	«	791	»	»	»	319	»	»
تاجیکستاندا	«	199	»	»	»	22	»	»
قازاغستاندا	«	930	»	»	»	431	»	»
قرغزستاندا	«	227	»	»	»	36	»	»

بوتونیسی 2 میلیون 308 میگ اوقوچی بولوب بوندان 932 میگ اورتا مکتبله‌رده‌در.

باشقارمادان: اوقوچیلارغا دائر رقملاردا بیزنی آیریچا قزیقترا تورغان اورتا مکتب بالالاری سانی‌در، چونکه «ملی ضیالی» چیقارا تورغان قایناق حقیقتدا اورتا مکتب در. طبیعی، ساویت مکتبنده‌ن روس بولشه‌ویزمی وه بالخاصه بو روس بولشه‌ویزمینگ ده ایگ وحشی آقیمی بولغان «ستالینیزم» تربیه‌سینی کورگه‌ن یاشلارنگ «ملی»لیگینه احتیاطله باقیش کیره‌ك. اونگچون‌ده «ملی ضیالی» مفهومینی ساویت مکتبله‌رینده‌ن اوقوب چیققانلارغا، اونلارنگ «ملی تویغو» قورالی بولغان «ملی تیل» بیله‌ن ییتیشیب، اونی ادبیات وه علم یوللاریندا قوللانا بیلو اقتدارینه ایگه بولغانلاریغا غنا چیکله‌ب آگلاش لازم.

اورتا مکتب طلبه‌له‌ریگه کیلگه‌نده، تورکستانلیلارنگ نظردقتینی آیریچا تارتاتورغان خصوصیت—«یاش تورکستان»نگ ۹۲/۹۳ نچی

ساندا، «پراودا» غازیتاسندان (۷.۷. ۱۹۳۷ تأریخلی ساندان) آلیب باسدیغمیز معلوماتدرکه، اوگا کوره ۱۹۳٦/۳۷نچی اوقو یلی ملی تیلده بولغان اورتا مکتب تحصیلینی بتریب چیققان قازاق یاشلاری سانی آنجاق ۳٦ (اوتوز آلتی !) در.

«یاش تورکستان»نگ ٦۹نچی‌ساندا («تورکمه‌نسکایه‌ایسکرا» ۱۹۳۷ ۲٤ سه‌نتابر تأریخلی ساندان آلیب) باسیلغان معلوماتغا کوره، ۱۹۳۷نچی یلغاچا تورکمه‌نستاندا بیرده تورکمه‌ن اورتا مکتبی بولماغان.

اورتا مکتبله‌رده اوقوچیلار سانی دیب کورسه‌تیلگه‌ن ۹۳۲ میگ طلبه‌نگ تورکستان تورکلیگینگ یوقاریدا آگلاتدیغمیز مفهومده‌گی «ملی» خدمتیگه یارایتورغانلاری یوقنگ قاشندادر.

***

کیتردیگمیز رقملارنی بیز قوممونیست فرقه‌سینگ مرکز قومیته‌سی تامانیدان چیقاریلغان روس تیلینده‌گی «ساویت حکومتینگ ۲۰ یاشی» آتلی کتابچادان آلدق. اولارغا قوشومچا اولاراق، تورکستاننگ طبیعی بایلیقلاریغا عائد تاغین بعضی معلوماتلارنی کیتریشنی لازم تاپامیز.

بوتون تورکستاندان معلومات بیروچی سوك وقت نشر ایتلگه‌ن منبعلار هه‌له‌لیك قولومیزغا کیلیب چیقماغانیدان، بیز بو دفعه کوبره‌ك قازاغستان بیله‌ن مشغوللانیش مجبوریتنده‌میز. ۱۹۳۷نچی یلنگ باشلاریندا موسقوادا باسیلیب چیققان روسچا «قازاغستان» آتلی کتابچادا کور-سه‌تیلگه‌نیچه تورکستانمزنگ بو قسمندا:

بوتون ساویتله‌ر اتفاقنداغی قورغاشین بایلیغینگ ۵۰ پروتسینتی یعنی یارمیسی؛ بوتون ساویتله‌ر اتفاقنداغی باقیر بایلیغینگ ۵۷ پروتسینتی یعنی یارمیسندان آرتیغی بولور ایکه‌ن. بوتون ساویتله‌ر اتفاقندا آذر-بایجاندان سوگغو نه‌فت بایلیغینا ایگه بولغان قازاغستان، تاش کومور بایلیغیله ساویتله‌ر اتفاقندا ۳نچی اوروننی توتادر...

فقط «محصولاتینگ ۱۰۰ ده ۸۰ ی روسیاغا آلینیب کیته‌تورغان بو بایلیقلاردان ملی تورکستان اوچون بوکون نیمه فائدا بار؟»

***

ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

تورکستان خبرلەری

تورکستان مکتبلەرینده

۱ — موسقوا «پراودا»سینگ تاجیکستان مخبری وەرخوفسکی آتلی بریسی تاجیك مکتبلەرینده روس تیلی وه روس ادبیاتی درسلەرینگ یوق کبی یتیمسز درجەده بیریلەتورغاندان شکایت ایتەدر. اونگ یازدیغینا کوره، تاجیکستانداغی ٤١٣٢ ملی مکتبده اوقوچیلاردان تخمیناً ۱٥٠—۲٠٠ گنه بالاغا روس تیلی أورگەتیلەر ایکەن. رسمی معلوماتغا کوره ٤٠ ته «چەله اورتا» مکتبده روس تیلی درسی یوقمیش. حالبوکه تاجیك وه عموماً تورکستان «یاش بالالاری بویوك روس تیلی، بویوك روس ادبیاتی وه بویوك روس مدنیتیگه عاشق ایمشلەر»(!). بالالارنگ عاشقاغینی بلیب «خلق دوشمانلاری - بورژوآ ملتچیلەر—(شیرینشاه شاه تیمور، عبدالله رحیمبایلار) اولارنی بویوك روس مدنیتی یاریقلغندان محروم قالدیریش نیتیله، مکتبلەرگه روس تیلی وه ادبیاتی درسلەرینی کرگیزمەسدەن قویغان ایکەنلەر. وەرخوفسکی‌نگ یازدیغینچا، ایشدەن قوولغان «خلق دوشمانلاری»اورونلاریغا اوتورتورولغان ستالین‌نگ صادق مالایلاری، بالخاصه معارف قومیساری نیاز اوغلی وه اونگ اورونباساری سادلی (سیدعلی؟) اوغلی‌دا روس تیلی وه ادبیاتیگه قارشی «زیانچیلق» قیلغانمش.

مقالەسینگ ۳دەن ۲ قسمینی روس تیلیگه حصر ایتکەن وەرخوفسکی سوزینی تاجیك مکتبلەری وضعیتینی آنگلاتیشله تماملایدی. اونگ یازیشیغا کوره، تاجیکستاندا مکتب دیگەن نەرسه کاغد أوستنده یازیلغان قوروق سوزدەن گنه عبارت‌در؛ مثلاً باشلانغیچ مکتب بالالاری بیرگنه ده بولسا تاجیك تیلینده یازیلغان درسلککه ایگه ایمەسلەر ایکەن. «چەله» وه تولوق اورتا مکتبلەرده ایسه هندسه، جوغرافیا، روس تیلی، تاجیك تیلی، بوتانیك (نباتات)، زەئولوژی، آناتومی، فیزیك کبی بیلملەرنگ درسلکلەری یوق ایکەن.

حاضر تاجیکستاندا ساوق بولوب، مکتبلەرده اوتون یوق. حتی دوشنبه مکتبلەری ده اوتونسز قالدیریلغان. بو وضعیتگه کیمسه ده قایغیرمایدی.

قیشلاق (یعنی تاجیك وه عموماً تورکستانلیلار اوقیتورغان) مکتبلەرینگ وضعیتی داها فنادر؛ معلملەر یوقلغندان کوب مکتبلەر قاپالیدر. بار معلملەرنگ حالی جوده ناچار، مثلاً پنجکند وه داغلی بدحشان رایونلاریدا معلملەر یاریم ییلدان بیرلی ایش حقی آلالماسدان قالغانلار. («پراودا» ۱۹۳۷-۱۲-۲۸).

باشقارما: روس تیلی اوقوتولماغانلغی اوچون زهرلی سوزلەرله «بورژوآ ملتچیلەر»گه اوق آتقان وەرخوفسکی مکتبلەرده تاجیك تیلی درسلیگینگ یوقلغی، کوب مکتبلەرنگ معلمسزلیکدەن قاپالیب یاتقانی، قیشلاق مکتبلەری وضعیتینگ داهافنا ایکەنلیگینی تینچ روح وه «تینیق» سوزلەر بیلەن یازیب اوتکەن.

روسچا «انقلاب وه ملتلەر» آتلی مجموعەنگ ۱۹۳۷نچی ییل اوقتوبر ساندا علی ابراهیم دیگەن بریسینگ «قازاغستان مکتبلەرینده تعلیم تربیه» باشلیقلی مقالەسندەن توبەندەگی معلوماتلارنی کیترمه‌کده‌میز:

قازاغستاندا حال حاضردا موجود ۷٥۷۸ مکتبنگ ۳۹۲۹ی یعنی یاریمیسندان آرتغراغی) قازاق مکتبی ایکەن؛ بو مکتبلەرده‌گی ۸۷۲ ۳۷٠ اوقوچیدان آنجاق ۳٤۲ ٦۳۸ ی (یعنی یاریمیسندان آنچاغنا آزی) قازاق ایکەن. قازاغستاندا ۲۷ پەداغوژی تەخنیکومی وه ٦ پەداغوژی اینستیتوتی بار ایکەن.

معلملەر بیلیمیگه یاناشیب مقاله صاحبی دیدرکه: کوب معلملەرنگ بیلیمی تیشلی درجەده ایمەسدر. مثلاً شرقی قازاغستان ولایتنده‌گی آندرونوف مکتبینگ معلمی شاکردلەرینگ «حبشستان قای‌یرده؟» دیگەن سوراغیغا، «حبشستان آق دیگزده» جوابینی قایتارغان. چیمکنت رایو-

(دوامی قاپاقنگ ٤ نچی بیتنده)

Verantwortlich für Verlag und Redaktion: Dr. Tahir Schakir, Berlin-Wilmersdorf
Buchdruckerei „VIKTORIA" GmbH., Charlottenburg 1, Spreestraße 8
مسئول مدیری: دوقتور طاهر شاکر.

Yach Turkestan

Janvier 1938 (Le Jeune Turkestan) No. 98

Revue mensuelle

Organe de défense nationale du Turkestan

Rédacteur en Chef: **Mustafa Tchokai-Oghly**

آبونه شرطلاری:

ییللیغی 120 فرانسز فرانقی، آلتی آیلیغی 65 فرانق، اوچ آیلیغی 35 فرانق.

تورکستان خبری

(باشی قاپاقنگ ٣ نچی بیتنده)

نیداغی «یولدوز» قولخوزی باشلانغیچ مکتبینگ معلمی قازاق تیلی غرامه‌رینی بیلمه‌س، ادبی اثرله‌ر اوقوماس وه جوغرافیادان دا معلوماتی یوق ایکه‌ن؛ مثلاً او «سیردریا شمال آق دیگزیگه، آمودریا ایسه‌هند دیگزیگه قویولادی» دیر ایکه‌ن.

شرقی قازاغستان ولایتنده‌گی تاورید باشلانغیچ مکتب معلمه‌سی «ساویتله‌ر اتفاقیغا» شرقدا همحدود بولغان دولتله‌ر «ختای، آلمانیا وه آفریقا» دیگه‌ن.

آلمانچا نشریاتدان:

١ — آلمانچا «شرقی آوروپا» نام مجموعه‌نگ ١٩٣٧ ییل ده‌قابر ساننداء ١٧٧ — ١٩٤ بیتله‌رنده دوستمز به‌نتسینغ بیکنگ «بولشه‌ویزم، تورکله‌ر وه اسلام» باشلیقلی قیمتلی بر مقاله‌سی باسیلمشدر.

٢ — آلمان عالمله‌رنده‌ن دوستمز دوقتور هه‌ربه‌رت یانسکی افندینگ تورکیات ساحه‌سنداغی تیکشیرمه‌له‌رینگ برقسمی اولماق اوزره حاضرلادیغی قریم تورکله‌ری خلق شرقیلاری توپلامی باسیلیب چقمشدر. برقانچا قریم خلق شرقیلارینگ متن، نوطا وه آلمانچا ترجمه‌له‌رینی ایچینه آلغان بو قیمتلی اثر ویانه علم آقاده‌میسی نشریاتی سیراسندا باسیلمشدر.

مجموعه‌مزغا تیدشلی هه‌ر تورلو یوللانغالار اوچون آدره‌س:

Mustafa Tchokai-Oghly

7, Square de la Fontaine

Nogent s. Marne (Seine)

France